

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 30, p. 179-202, Winter 2024

Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine İsim Durum Eklerinin Kullanılışları Üzerine*

On the Usage of Noun Case Suffixes from Old Turkish to Khwarazmian Turkish

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
24/08/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
20/11/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
29/12/2024

Asya Studies

Doç. Dr. Burhan Baran
Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü
burhanbaran516@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5297-5713

*Bu makale yazarın "Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Öz

Türkiye Türkçesi ve diğer çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan isim durum eklerinin kökenlerini öğrenmek, onların kullanılış şekilleri ve fonksiyonlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Eski ve Orta Türkçe metinleri bu bakımdan önemlidir. Orta Türkçe dönemi, zaman olarak 11-15. yüzyıllar arasında, yer olarak Anadolu ve Orta Asya'yı kapsar. Bu dönem, tarihi Türk lehçelerinin söz varlığı, ses ve şekil özellikleri bakımından birbirinden yoğun bir biçimde etkilendiği bir dönem olup Eski Türkçe ile Yeni Türkçe arasında bir köprü görevi görmektedir. Geniş bir zaman dilimini ve alanı kapsayan bu dönemi tümüyle incelemek çok daha geniş bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle makale; Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesine ait bazı metinlerle sınırlanmıştır. Makalede Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesine ait sınırlı sayıda örneğe yer verilmiş, Harezmi Türkçesi metinleri ise daha geniş bir şekilde pek çok örnek cümle verilerek incelenmiştir. Harezmi Türkçesi bazı araştırmacılara göre Orta Türkçeyi temsil etmekte ve bu lehçe için Müşterek Orta Asya Türkçesi de denilmektedir. Ancak çoğunluk görüşüne göre Harezmi Türkçesi, Orta Türkçenin tümünü değil bir bölümünü temsil etmektedir.

Bu makaledeki verilere göre Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde tespit edilen isim durum ekleri şunlardır: İlgi durumu her üç dönemde de $+(n)Ing$; yüklem durumu Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde $+(I)g$, $+(n)I^2$, Harezmi Türkçesinde $+(n)I^2$; yönelme durumu Eski Türkçede çoğunlukla $+kA$, Harezmi Türkçesinde $+GA$, $+(y)A$, Karahanlı Türkçesinde $+GA$; bulunma durumu her üç dönemde de $+DA$; ayrılma durumu Eski Türkçede $+DI^2n$, Karahanlı Türkçesinde $+DI^2n$, $+Dan$, Harezmi Türkçesinde $+dI^2n$; araç-birliktelik durumu Eski Türkçede $+(I)n$, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde $+(I)n$, $+IA$; eşitlik durumu her üç dönemde de $+çA$; yer-yön durumu Eski Türkçede $+GARl$, $+rA$, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde $+GARl$, $+ArI$, $+rA$, $+rU$ şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, İsim Durum Ekleri

Abstract

Learning the origins of noun case suffixes used in Turkish and other contemporary Turkish dialects will provide a better understanding of their usage and functions. Old and Middle Turkish texts are important in this respect. The Middle Turkish period covers the 11th-15th centuries in time and Anatolia and Central Asia in place. This is a period in which historical Turkish dialects are intensely influenced by each other in terms of vocabulary, sound and morphological features, and serves as a bridge between Old Turkish and New Turkish. Analyzing this period, which covers a wide time period and area, requires a much more comprehensive study. For this reason, the present article is limited to certain texts belonging to Old Turkish, Karakhanid Turkish and Khwarazmian Turkish. In the article, a limited number of examples from Old Turkish and Karakhanid Turkish are included, while the texts of Khwarazmian Turkish are analyzed more extensively with several sample sentences. According to some researchers, Khwarazmian Turkish represents Middle Turkish and this dialect is also called Common Middle Asian Turkish. However, according to the majority opinion, Khwarazmian Turkish represents a part of Middle Turkish, not all of it.

According to the data obtained in this article, the noun case suffixes detected in the Old Turkish, Karakhanid Turkish and Khwarazmian Turkish are as follows: relative case in all three periods $+(n)Ing$; attributive case in the Old Turkish and Karakhanid Turkish $+(I)g$, $+(n)I^2$, in the Khwarazmian Turkish $+(n)I^2$; dative case in the Old Turkish mostly $+kA$, Khwarazmian Turkish $+GA$, $+(y)A$, in the Karakhanid Turkish $+GA$; locative case in all three periods $+DA$; separative case in the Old Turkish $+DI^2n$, in the Karakhanid Turkish $+DI^2n$, $+Dan$, in the Khwarazmian Turkish $+dI^2n$; instrumental-associative case in the Old Turkish $+(I)n$, in the Karakhanid Turkish and Khwarazmian Turkish $+(I)n$, $+IA$; equality case in all three periods $+çA$; place-direction case in the Old Turkish $+GARl$, $+rA$, in the Karakhanid Turkish and Khwarazmian Turkish $+GARl$, $+ArI$, $+rA$, $+rU$.

Keywords: Old Turkish, Karakhanid Turkish, Khwarazmian Turkish, Noun Case Suffixes

Atf Bilgisi / Citation Information

Baran, B. (2024). Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine isim durum eklerinin kullanılışları üzerine. *Asya Studies*, 8(30), 179-202. <https://doi.org/10.31455/asya.1538264>

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi bazı araştırmacılara göre Orta Türkçeyi temsil etmekte ve bu lehçe için Müşterek Orta Asya Türkçesi de denilmektedir. Korkmaz, Orta Türkçenin Harezmi Türkçesi ile temsil edildiğini ifade ederek Harezmi Türkçesinin Eski Türkçe ile yeni Türk yazı dilleri arasında bir geçiş dönemi oluşturduğunu belirtir (2003: LXXVI-LXXVIII). Akar, Harezmi bölgesinin Türklerin eline geçmesinden sonra Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer Türk boylarına mensup büyük grupların bölgeye gelip yerleştiklerini farklı boylara mensup nüfus yapısına uygun olarak, dilin de karma bir özellik kazandığını belirterek açıklamasına şöyle devam eder: “Bu yüzden Karahanlı yazı geleneğine genel olarak bağlı kalan Harezmi Türkçesi gittikçe Kıpçak-Oğuz-Karluğ lehçe ve ağızlarından da ses ve yapı özellikleriyle beslenerek kendine has yeni bir yazı dili hüviyeti kazanmıştır. Bu yeni yazı dili, farklı lehçelerden kazandığı çeşitli kelime ve eklerle zenginleşmiştir.” (2018: 175). Araştırmacı Harezmi Türkçesi eserlerini Kısasü'l-Enbiya, Muinü'l-Mürid, Muhabbetname, Nehcü'l-Feradis, Mukaddimetü'l-Edeb, Miracname, İbni Mühenna Lügati olarak zikreder (2018: 176-186).

Bu makalede Eski Türkçenin ilk dönemi Göktürkçeye ait Orhun Yazıtları, ikinci dönemi Uygurcaya ait Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens hikâyesi, Karahanlı Türkçesine ait Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügâti't-Türk ve Atebetü'l-Hakayık'tan bazı örnekler alınmıştır. Ayrıntılı çalışma Harezmi Türkçesi dönemine ait Kısasü'l-Enbiya, Muinü'l-Mürid, Nehcü'l-Feradis ve Mukaddimetü'l-Edeb adlı eserler taranmak suretiyle yapılmıştır. Bunlardan örnek cümleler alınmak suretiyle isim durum eklerinin kullanılış özellikleri ortaya konmuştur. Amaç, Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde isim durum eklerinin özelliklerini ortaya koymak suretiyle Türk dili lehçelerinin gelişimini ve birbirleriyle ilgisini göstermektir.

Araştırmacıların işlediği isim durumlarının sayısı beş ile on dört arasında değişmektedir. Ancak çoğu araştırmacı, isimleri sekiz veya dokuz durumda incelemişlerdir. Bu değişiklik, araştırmacılar arasındaki görüş farklılığından veya bir dönem işlek olan durum ekinin zamanla kalıplaşarak yapım eki gibi kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Görüş farklılığına Banguoğlu'nun ismin durumları arasında aldığı kimli, kimsiz hâli örnek verilebilir. Oysa -II ve -sIz ekleri, araştırmacılar tarafından genel olarak yapım ekleri arasında gösterilmektedir. Bir durum ekinin zamanla işlekliliğini kaybetmesine ise yer-yön durumu eki örnek gösterilebilir. Bu ek, tarihî Türk lehçelerinde işlek bir durum ekiyken Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış olarak bazı kelimelerde görülmektedir. Bu nedenle ek, Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarının bazılarında yapım ekleri arasında yer almaktadır. Durum ekleri için araştırmacılar farklı terimler tercih etmişlerdir. Çalışmamızda en çok kullanılan veya durum ekinin kullanılış özelliklerini en iyi yansıttığı düşünülen terimler tercih edilmiştir. Bu makalede isim durum ekleri şu sekiz grupta incelenmiştir: 1. İlgi durumu 2. Yükleme durumu 3. Yönelme durumu 4. Bulunma durumu 5. Ayrılma durumu 6. Araç-birliktelik durumu 7. Eşitlik durumu 8. Yer-yön durumu. Bu durum ekleri taranılan metinlerde düzenli olarak kullanılmıştır. Ancak makalenin sayfa sınırları gereğince örnek sayısı da sınırlı tutulmuştur.

Örneklerinden Yararlanılan Metinler Hakkında Genel Bilgiler

Bu makalede Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesine ait bazı metinlerden yararlanılmıştır.

Eski Türkçe Dönemine Ait Metinler

Göktürk dönemine ait Orhun Yazıtları'nı oluşturan Kültigin Anıtı 732 yılında, Bilge Kağan Anıtı 735 yılında dikilmiştir. Bu anıtların yazıcısı Yolluğ Tigin'dir. Tonyukuk Anıtı'nın ise 725 yılında dikildiği tahmin edilmektedir.

İyi ve Kötü Kalpli Prens hikâyesi ise Uygur dönemine ait 80 sayfalık Uygurca bir el yazmasıdır. Biri iyi, biri kötü olan iki kardeş prens arasındaki çatışma anlatılır.

Karahanlı Türkçesi Dönemine Ait Metinler

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1069/1070 yıllarında yazılmıştır. “Kutadgu Bilig, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır.” (Ercilasun 2004: 297).

Dîvânü Lügâti't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1077'de tamamlanmıştır. Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin zengin dil varlığını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

Atebetü'l-Hakayık, Edip Ahmet tarafından 12. yüzyılda yazılmıştır. Dinî-ahlaki, didaktik bir eserdir. Bilginin yararları, cömertliğin övgüsü, dünyanın geçiciliği, ahlakın üstünlüğü gibi konulardan bahsedilir.

Harezmi Türkçesi Dönemine Ait Metinler

Mukaddimetü'l-Edeb'in yazarı Zemahşeri'dir. Eseri 1128-1144 yılları arasında yazmıştır. Yüce "Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde hazırlanmış, Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret olan pratik bir sözlüktür. Bu bakımdan bir önceki kelime veya cümle ile bir sonraki arasında bir bağ yoktur." açıklamasını yapar. Ardından Mukaddimetü'l-Edeb'in isimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölüme ayrıldığını ifade eder (Yüce, 1988: 7).

Kıyasü'l-Enbiya'da Hazreti Muhammed ve diğer peygamberlerin yaşadıkları çeşitli olaylar, onların mucizeleri, dört halife ve diğer sahabelerin menkıbeleri anlatılır. Eserin yazarı Nasireddin bin Burhaneddin Rabguzi'dir. "Ayrıca yazar, eserini arayanın çabuk bulması, işitenin ise çabucak bilmesi için eserine Kasas-ı Rabguzi adını vermiştir." (Ata, 1997: XI).

Muinü'l-Mürîd, dinî-tasavvufi konulu bir eserdir. Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere tasavvuf ve fıkıh bilgisi vermek amacıyla 1313'te yazılmıştır. Yazarının Şeyh Şeref adlı bir mutasavvıf olduğu rivayet edilse de Köprülü, eserin ona değil, onun müritlerinden İslam adlı bir dervişe ait olduğunu belirtmektedir (2003: 310). Ercilasun, Köprülü'nün mütaalasının yerinde olduğu görüşündedir (2004: 376).

Nehcü'l-Feradis'in Türkçe adı Uştmahtarın Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)'dır. Türk edebiyatının ilk kırk hadis kitabı olarak bilinir. Hadisler başka hadis, ayet ve İslam âlimlerinin görüşleriyle açıklanır. Dört bab ve kırk fasıldan oluşur. Birinci bab Hazreti Muhammed, ikinci bab dört halife, üçüncü bab Allah'a yaklaştıracak iyi ameller, dördüncü bab ise Allah'tan uzaklaştıracak kötü ameller hakkındadır.

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde İsim Durum Eklerinin Kullanılışları

İlgi Durumu

Diğer durum ekleri ismi fiile bağlarken ilgi durumu eki, isimle isim veya zamirle edat arasında ilgi kurarak onları birbirine bağlayan isim durum ekidir. İlgi durumu ekini durum ekleri arasına almayan araştırmacılar da vardır. Gülsevin, isim hâl eklerinin hepsinin temel görev olarak isimle fiil arasında ilgi kurduğunu, fonksiyondaki bu temel farklılığın tamlama hâlinin aslında bir isim hâl eki olmamasından kaynaklandığını belirtir. (1997: 29) İsimleri *yalın durum*, *+i*, *+e*, *+de*, *+den* olmak üzere beş durumda inceleyen Gencan bu eki, "Ad Tümlemesi" başlığı altında birinci türlü ad takımı maddesinde tümlenici / tümlenilen takısı olarak adlandırmıştır (1979: 155, 158, 159). Ediskun da isim durum eklerini beş durumda incelemiş, ilgi durumu ekine durum ekleri arasında yer vermemiştir. Korkmaz, ilgi durumunu da isim durum ekleri içinde inceler ve bu eki durum eki olarak kabul etmeyen araştırmacılara değinerek konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "İlgi durumu eki, adlar arasında ilişki kuran bir ek olduğu için onu ad çekimi eki saymamak doğru değildir. Bizce bu ilişkiyi de çekim basamaklarından biri olarak kabul etmek gerekir. Başka bir çekim eki olarak fiille de ilişki kurabilmektedir." (2003: 268-269). Ayrıca, Zülfikar (1991: 41), Ergin (1992: 229), Hengirmen (1998: 277), Banguoğlu (2004: 328) ve Özçelik-Erten (2011: 103) de ilgi durumu ekini isim durum ekleri arasında incelemişlerdir. Her ne kadar ilgi durumu eki diğer durum eklerinden farklı olarak ismi isme bağlasa da Harezmi Türkçesi metinlerinde diğer isim durum eklerinde olduğu gibi ilgi durumunda da isim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılış örnekleri tespit edilmiştir. Bu örnekler, ilgi durumu ekini durum ekleri arasında inceleyen araştırmacıları haklı çıkaracak niteliktedir.

Eski Türkçede ilgi durumu eki, *+(n)Ing* şeklindedir. Bunun yanında eksiz kullanılışları da vardır.

Ekli kullanılışları: İsimlerde: Bayırkuning ak adgırı "Bayırkuların ak aygırı" (KTD: 36). *Zamirlerde:* mening (BKD: 29), bizing (KTD: 39).

Eksiz kullanılışları: İsimlerde: tengri töpüsi "göğün tepesi" (BKD: 10), Ötüken Yış "Ötüken Dağları" (KTG: 3), Tabgaç kagan çıkkanı "Çin imparatorunun yeğeni" (KTK: 13)

Karahanlı Türkçesinde ekin kullanılışı aynıdır. Hacıeminoğlu, ekle ilgili şu açıklamayı yapar: "İsmine ne ile ilgili olduğunu ifade eden ve aşağıdaki ekleri üzerine almış bir şekildedir. Genellikle belirtili isim tamlaması kurulur: ataning ananing ölümü tükel (KB: 5168)... kamungung firakı yakın ya yırak (KB: 6206)..." (1996: 29).

İsimlerde: erning (DLT-I: 164.5), eliging (DLT-II: 44.2).

Zamirlerde: bizning (DLT-I: 46.4), bizing (DLT-I: 341.22).

İlgi durumu eki, Harezmi Türkçesinde de yukarıda örnekleri verilen *+(n)Ing* şekliyle kullanılmış ve isimler arasında ilgi kurarak onları birbirine bağlamıştır. İsimler, eksiz olarak da ilgi durumunda bulunabilir. İlgi durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de ilgi durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

İlgi Durumunun Ekli Kullanılışı

İlgi durumu eki, isim kök ve gövdelerine hem ünlü hem ünsüzlerden sonra *+nIng* şeklinde gelerek onları başka bir isme bağlar:

“Bu **işning** songı ne bolur?” (KE: 61r.2) = Bu **işin** sonu ne olacak?

“Bu ruza, **âdemining** şehvetini kat kılır.” (NF: 350.11) = Bu oruç, **insanın** şehvetini keser.

“Riba lokması bil **tonguznung** eti.” (MM: 248.1) = Faizle alınan yiyecek, bil ki **domuzun** eti (gibidir).

“**Süngük-nüng** yumşakın yedi, kemürdi süngükni.” (ME: 183.2) = **Kemiğin** yumuşağını yedi, kemiği kemirdi.

İlgi durumu eki, çokluk eki almış isimlere gelerek onları başka bir isme bağlar. Ek, çokluk eki almış isimlerde *+nIng* şeklinde kullanılır:

“**Mütekebbirlerin** ornı tamuğ turur.” (NF: 377.9) = **Kibirli**lerin yeri cehennemdir.

“Otsuz suw-suz boldı, **kişi-lerning** yöresi.” (ME: 3.5) = **İnsanların** yeri otsuz, susuz oldu.

Ek, iyelik eki almış isimlere *+nIng* şeklinde gelir:

“İbrahim, mening **Tengrimning** tamuğı bar; ot kaynatur, ter.” (KE: 40v.13-14) = İbrahim, benim **Tanım**’ın cehennemi var, ateş kaynatır, der.

“Menim **ummatimning** amalları, tegme bir haftada ekki kata manga arza kılınur.” (NF: 346.13) = Benim **ümmetimin** amelleri, her bir haftada iki kez bana arz olunur.

İlgi durumu eki, zamirlere gelerek onları bir isme veya edata bağlar. Ünlüyle biten zamirlerden sonra ek sürekliliği *+nIng* şeklinde gelir:

“**Aning** yaranları bar, kabılası bar.” (NF: 19.10) = **Onun** dostları var, kabilesi var.

“Karıldı könglinge **aning** sewüglüki.” (ME: 4.5) = **Onun** sevgisi kalbine girdi.

Çokluk eki almış zamirlerden sonra *+nIng* şeklinde gelir.

“Cafer-i Tayyar, **olarning** birle münazara kılurda...” (KE: 233v.7-8) = Cafer-i Tayyar, **onlarla** münazara ettiğinde...

“**Anlarning** âlimi aydı...” (NF: 144.7) = **Onların** âlimi dedi...

Ek, *sen* zamirine *+ing* şeklinde gelir:

“Tıleseng seni, **sening** begleringe bereyin.” (KE: 150r.21) = İstiyorsan seni, **senin** beylerine vereyim.

“**Sening** cezang ne turur?” (NF: 147.11) = **Senin** cezan nedir?

Men zamirinde, ilgi durumu eki *+im*, *+ing* şekillerinde görülür:

+im

“Bu, **menim** sandukumda erdi.” (KE: 233v.21) = Bu, **benim** sandığımda idi.

“**Menim** cezam tamuğ otı turur.” (NF: 147.11-12) = **Benim** cezam cehennem ateşidir.

“Bu, **menim** ardım arkam; ol **menim** tayancım.” (ME: 130.4) = Bu, **benim** ardım arkam; bu **benim** dayanağım.

+ing

“**Mening** ümmetimğa ne buyurur-sen?” (KE: 126v.3) = **Benim** ümmetim için ne buyurursun?

Biz zamirinde, ilgi durumu eki *+im*, *+ing* *+ning* şekillerinde görülür:

+im

“Azazil, **bizim** aramızda uluğ hurmalığ takı izzetlig ferişte erdi.” (NF: 238.16-17) = İblis, **bizim** aramızda çok hürmetli ve izzetli (bir) melek idi.

+ing

“Yerini yurtını koyup **bizing** sohbetamızda bolmak için ğariblukını ihtiyar kılıp keldiler.” (NF: 27.2-3) = **Bizim** sohbetimizde bulunmak için yerini yurdunu terk edip gurbeti seçerek geldiler.

+ning

“**Bizing** uluğ düşmenimizni helak kılding, tediler.” (KE: 133v.16-17) = **Bizim** büyük düşmanımızı yok ettin, dediler.

Kim zamirinden sonra ek *+ing*, *+ning* şekillerinde görülür.

+ing

“Bu kamyş, **kiming** boyığa teng kelse ol kimerse sizge melik bolsun.” (KE: 132r.14) = Bu kamyş, **kimin** boyuna denk gelirse o kimse size hükümdar olsun.

+ning

“Bu oğlan **kimning** turur kim könglüm munı söwdi?” (KE: 106v.4) = Bu çocuk **kimindir** ki gönlüm bunu sevdi?

İlgi Durumunun Eksiz Kullanılışı

Harezmi Türkçesi metinlerinde ilgi durumunun eksiz kullanılışı çok yaygındır. İsim kök ve gövdelerinde, iyelik ve çokluk eki almış isimlerde, zamirlerde bu kullanılış şekline birçok örnek vardır.

İsim kök ve gövdeleri, başka bir isme eksiz olarak ilgi ilişkisiyle bağlanabilir:

“**Tewe** tanuklukı, Mevli kudreti birle bolur.” (KE: 58v.10) = **Devenin** tanıklığı, Allah’ın kudretiyle olur.

“**Dünya** mahabbatı könglünde yok erdi.” (NF: 420.10) = Kalbinde **dünya** sevgisi yoktu.

“Köngül, **marifet** nurı birle tolup...” (MM: 2.4) = Gönül, **marifet** nuru ile dolup...

“Ol, yahşı bilür **Arab** tilini.” (ME: 33.6) = O, **Arap** dilini iyi bilir.

Çokluk eki almış isimler, başka bir isme ilgi durumu ekini almaksızın ilgi ilişkisiyle bağlanabilir:

“**Namazlar** kazasın ümmetingğa meşru kıldı.” (KE: 194v.16-17) = Ümmetine, **namazların** kazasını meşru kıldı.

“**Dervişler** safınğa kirip olturğay erding.” (NF: 377.16) = **Dervişlerin** safına girip oturacaktın.

“Kumanı **oğlanlar** anası kıldı.” (ME: 95.2) = Kumayı **çocukların** anası yaptı.

Bazı örneklerde iyelik ekleri ilgi durumu ekini almadan, ilgi ilişkisiyle bir isme bağlanmışlardır:

“Men öler bolsam, **malım** cümlesi zayı bolğay.” (NF: 233.8) = Ben ölürsem, **malımın** hepsi zayı olacak.

“Ey Sıddık! **Sualimiz** cevabın ayğıl.” (KE: 90r.9-10) = Ey Sıddık! **Sorumuzun** cevabını söyle.

“Resulning anası Eymene binti Veheb erdi, **atası** karındaşları Abdullahdın başka tokuz erdiler.” (KE: 198r.11) = Peygamber’in anası, Veheb kızı Âmine idi; **babasının** kardeşleri, Abdullah’tan başka dokuz erkek idi.

İsimlerde olduğu gibi zamirlerde de ilgi durumunun eksiz kullanılış örnekleri mevcuttur:

“**Olur** barçası, Abdu’llah bin Abd-i Menafning kızlarığa mengzeyürler.” (KE: 183r.19-20) = **Onların** hepsi, Abdullah bin Abdimenaf’ın kızlarına benzerler.

İlgi Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Harezmi Türkçesi metinlerinde ilgi durumu fonksiyonunda kullanılan diğer isim durum ekleri şunlardır:

Bulunma Durumu:

“Müsülmanlar, **kâfirlerde** üküşin öldürdiler.” (KE: 222r.5) = Müslümanlar, **kâfirlerin** çoğunu öldürdüler.

“**Azizlerde** biri halifa kapuğınğa bardı.” (NF: 302.8-9) = **Azizlerin** biri halifenin kapısına vardı.

Ayrılma Durumu:

“**Uçtmahdın** bir kamçı yolu yahşırak turur, bu dünyaning cümle mülkidin, cümle malı tawaradın.” (NF: 64.2) = **Cennetin** bir kamçılık yolu, bu dünyanın bütün malından mülkünden daha iyidir.

“Özleringe kerek erken, cümle barını öngümüzde keltürdi. Biz munga **malımızdın** bazısını bermekke mü dariğ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını önümüze getirdi. Biz, **malımızın** bir kısmını buna vermekten mi kaçınacağız?

“**Bulardın** edizliki, yegirmi dört arşun kaçan tamam boldı erse...” (KE: 62v.14) = **Bunların** yüksekliği, yirmi dört arşun olduğunda...

İlgi Durumunun Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Sening ve *aning* zamirlerinin *tapa* edatıyla kullanılışında ilgi durumu ekinin yönelme durumu fonksiyonunu üstlenmiştir:

“İştıyakım, **sening** tapa uzadı. (NF: 102.9) = Özlemim, **sana** doğru yöneldi. (Seni göreceğim geldi.)

“İmledi **aning** tapa.” (ME: 40.4) = **Ona** doğru işaret etti.

Yükleme Durumu

Yükleme durumu, yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde, fiilin belirttiği işten etkilenen isimlerin içinde bulunduğu durumdur. Yükleme durumu eki, geldiği ismi bu geçişli fiillere bağlar.

Eski Türkçede yükleme durumu eki, isimlerde +(I)g, zamirlerde +(n)I² şeklindedir.

İsimlerde: bedizig “süsü” (BKG-B), atıg “atı” (KTD: 33), adgırıg “aygırı” (KTD: 36), yerig (İKPÖ: 1.4).

Zamirlerde: bunı (BKK: 15), anı (KTG-B), munı (İKPÖ: 60.6).

Karahanlı Türkçesinde, isimlerde $+(I)g$ ve $+(n)I^2$ ekleri, zamirlerde, $+(n)I^2$ eki kullanılmıştır:

İsimlerde: $+(I)g$: erig (KB: 1613), ajunug “dünyayı” (DLT-III: 52.16), adhakıg “ayağı” (DLT-III: 97.5, 430.13).

$+(n)I^2$: arıglıkını (KB: 2856), botunı “deve yavrusunu” (DLT-II: 341.4), alımını “alacağını” (DLT-III: 184.17), tününgni (AH: 15), ölüglerni (AH: 20), umürni (AH: 472).

Zamirlerde: bizni (KB: 5340; DLT-II: 274.26).

Harezmi Türkçesi metinlerinde $+(I)g$ şekline örnek tespit edilemedi. Hem isimlerde hem zamirlerde çoğunlukla $+nI^2$ şekli görülür. Konuyla ilgili bazı çalışmalarda III. kişi iyelik ekinde sonra görülen $+n$, yükleme durumu eki olarak verilmektedir. Bu çalışmada n iyelik ekine dâhil edilmiş, bu kullanılışlar $+ø$ yükleme durumu olarak kabul edilmiştir. Gülsevin, III. teklik kişi iyelik ekini $+(s)I(n)$ olarak alır. Yani sondaki n 'yi ekin aslına dâhil eder. Araştırmacı, diğer iyelik eklerinden sonra nasıl kullanılmamış bir yükleme durumu fonksiyonu bulunuyorsa III. kişi iyelik eki $+n$ üzerinde de kullanılmamış bir yükleme durumunun olduğunu belirtir (1997: 13-14). Buran, Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmasında bu hususa değinir: “Diğer şahısların üzerinde $+ø$ (belirtilmemiş) bir belirtme hâli eki düşünüldüğüne göre, üçüncü şahısta da aynı durum vardır. O hâlde üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra, $+sI(n)$ $ø$ biçiminde de bir belirtme hâli düşünmek gerekir.” (1996: 102). Başdaş, Divânü Lügâti't-Türk şiirinde isim hâl eklerini incelediği makalesinin sonuç bölümünde sözünü ettiğimiz konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Yükleme hâli, başta üçüncü teklik şahıs iyelik eki $+(s)In$ olmak üzere, birkaç isim tamlaması ve diğer iyelik ekleri üzerinde eksizdir.” (2001: 40). Araştırmacı başka bir makalesinde III. teklik şahıs iyelik ekinin sonundaki ihtiyarı n ünsüzünün hâl eki yanında vurgusuz kalan iyelik ekini güçlendirmek için kullanılmış olabileceğini, iyelik ekinin bir parçası olan n 'nin bu kullanılışıyla bir tür pekiştirme görevi üstlendiğini ifade eder (2009: 640).

Yükleme durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de yükleme durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Yükleme Durumunun $+(n)I^2$ Ekiyle Kullanılışı

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Biz, bu **teweni** öltürmeğinçe mundın kurtulmas-biz.” (KE: 35r.13) = Biz, bu **deveyi** öldürmedikçe bundan kurtulamayız.

“Sualim sanga ol turur kim **Uveys-i Karanini** bilür-mü-sen? (NF: 400.3) = Sana soracağım şey şudur: **Veysel Karani**'yi tanıır mısın?

“Bu **yokni** kılıp bar kamuğ **barnı** yok” (MM: 3.3) = Bu **yokluğu** var edip bütün **varlığı** (yine) yok (edip)

“Karangu kıldı Tangrı, **tün-ni**.” (ME: 17.5) = Tanrı, **geceyi** karanlık kıldı.

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Konuklarını** ağırlarsen.” (NF: 8.11-12) = **Konukları** ağırlarsın.

“Biri biri songınça ıydı, basaladu **bitig-lerni**.” (ME: 121.6) = **Mektupları** birbiri ardınca, peş peşe gönderdi.

Yükleme durumu eki, III. teklik ve çokluk kişi iyelik eklerinden sonra çoğunlukla eksiz olarak görülmektedir. Ancak $+nI^2$ şeklinde eklendiği örnek sayısı da az değildir. Diğer iyelik eklerinden sonra ise birkaç eksiz kullanılış örneği dışında bu şekildedir:

“Sen, mening **sözümni** işitgil; men, seni köni yolğa yolçılaysın, dedi.” (KE: 39r.13-14) = Sen, benim **sözümü** dinle; ben, seni doğru yola iletayım, dedi.

“Men, melekü'l-mevt turur-men; sening **canıngni** kabz kılmak için keldim.” (NF: 441.6) = Ben, ölüm meleğiyim; senin **canını** almak için geldim.

“Uzun kıldı Tangrı, anıng **barlıkını, yaşını**.” (ME: 50.6) = Tanrı, onun **varlığını, yaşını** uzattı.

Yükleme durumu eki, zamirlere gelerek onları fiile bağlar. I ve II. teklik kişi dışındaki zamirlere $+nI^2$ şeklinde gelir:

“Bolğay kim **sizni** kutkarğay.” (KE: 57r.13-14) = Ola ki **sizi** kurtara.

“**Kimni** ihtiyar kılsalar, men takı razi bolur-men.” (NF: 145.7) = **Kimi** seçseler, ben de razı olurum.

“Kısarladı **anı** ol neme tapa.” (ME: 7.1) = **Onu**, o şeye doğru sıkıştırdı.

Eşitlik ekiyle kalıplaşmış olan belirsizlik zamirlerine gelir:

“**Barçanı** sening için kutkarğay erdim.” (KE: 215v.20-21) = **Hepsini** senin için kurtaracak idim.

İyelikli zamirlerde kullanılışına tespit edilen örnekler ise şunlardır:

“İbrahim, **kamuğımı** kördi.” (KE: 60r.16) = İbrahim, **hepsini** gördü.

“Tegme bir ok kelmişinçe **özini** Resulka kalkan kılur erdi.” (KE: 223v.21) = Gelen her oka karşı **kendini** Peygamber’e siper ederdi.

Yükleme Durumunun +I² Ekiyle Kullanılışı

+I² şekli, men ve sen zamirleriyle çok az örnekte ünsüzle biten isimlere gelen yükleme durumu ekidir. İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Ol **amanatı** âdem oğlu kabul kıldı.” (NF: 243.4-5) = O **emaneti** insanoğlu kabul etti.

Yükleme durumu eki, I ve II. teklik kişi zamirlerine +i şeklinde gelir:

“Hacetim ol kim **meni** özünge nikâh kılıp alğıl.” (KE: 109r.18) = Hacetim odur ki **beni** kendine nikâhlayıp al.

“Cümle azalar birle **meni** müzeyyen kılding.” (NF: 147.7) = Bütün azalarla **beni** süsledin.

“Eger körmes irseng, **sini** ol körer.” (MM: 25.3) = Görmesen de o, **seni** görür.

Yükleme Durumunun Eksiz Kullanılışı

İsimler, eksiz olarak da yükleme durumunda bulunabilir. Yükleme durumunun eksiz kullanılış örnekleri çoktur. İsim kök ve gövdeleri cümlede eksiz olarak yükleme durumunda bulunabilir:

“Kamuğ peygamberlerğa **selam** ve **tahiyyat** aytur.” (KE: 233r.2) = Bütün peygamberlere **selam** ve **tahiyyat** söyler.

“**Bıçak** takı **yip** alıp seni boğazlamakğa eletür.” (NF: 214.7) = **Bıçak** ve **ip** alıp seni boğazlamaya götürür.

“**Kaftan** keydi.” (ME: 190.6) = **Kaftan** giydi.

III. teklik ve çokluk kişi iyelik eklerinden sonra eksiz kullanılış örnekleri pek çoktur.

“Bularning **küç kuvvetlerin** köreyin, tep ündetti.” (KE: 107v.13-14) = Bunların **güç kuvvetlerini** göreyim, diye çağırdı.

“Nişe öz işingning **kadğusun** yemez-sen?” (NF: 146.12) = Niçin kendi işinin **kaygısını** duymazsın?

“Tekebbürlükdin **yangakın** çewürdi.” (ME: 112.3) = Kibirten (kibirli olduğu için) **yüzünü** çevirdi.

“Tekebbür **beyanın** işit.” (MM: 59.3) = Kibir **beyanını** dinle.

Diğer iyelik eklerinden sonra da yükleme durumu eksiz olarak kullanılmıştır:

“Munça yıldın berü mening **sözüm** tutsa erdingiz, sizlerge emgek, bela tegmegey erdi.” (KE: 57r.16) = Bunca yıldan beri benim **sözümü** dinleseydiniz, size eziyet, bela ulaşmayacaktı.

“**Yüzüm** yönendürdüm, ol Tangrı hazratınğa kim yerni takı köklerni yarattı.” (NF: 345.4) = **Yüzümü**, yeri ve gökleri yaratan yüce Allah’a çevirdim.

İyelikli zamirlerden *birin* ve *üküşin*’de görülür:

“Bu işlerde **birin** kılsangız bizge azab kelgey.” (KE: 35r.7) = Bu işlerin **birini** yaparsanız bize azap gelir.

“Müsülmanlar, kâfirlerde **üküşin** öldürdiler.” (KE: 222r.5) = Müslümanlar, kâfirlerin **çoğunu** öldürdüler.

Yükleme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Bazı örneklerde yönelme ve ayrılma durumu ekleri yükleme durumu fonksiyonunu üstlenmiştir. Bunların içinde yükleme durumu fonksiyonunda en yaygın olarak kullanılan ek, yönelme durumu ekidir.

Yönelme Durumu:

“Bu **hatunka** ölüm birle korkutayım.” (NF: 234.5) = Bu **kadımı** ölümle korkutayım.

“**Zaiflerka** iktüleding.” (KE: 236v.17) = **Zayıfları** besledin.

“Sevündürdi **anga**.” (ME: 8.1) = **Onu** sevindirdi.

“Kutardı **anga** yavuzlukdın.” (ME: 33.2) = **Onu** kötülükten kurtardı.

“Şükür İlahi! Tümen ming sanga; / Müsülman, muvahhid yaratting **manga**.” (MM: 1.1-2) = Allah’ım! Sana on bin (kez) şükür (olsun ki); / **Beni** Müslüman (ve) inançlı (olarak) yarattın.

Ayrılma Durumu:

“Munung derecesi, **mendin** aştı.” (NF: 55.13-14) = Bunun derecesi, **beni** geçti.

Yükleme Durumunun Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Yükleme durumu eki, bazı örneklerde yönelme durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

“**Meni** Tengrining Resuli teng.” (KE: 40r.13) = **Bana** Allah’ın Peygamberi deyin.

“**Bizlerni** kimerse galaba kılı bilmegey.” (NF: 71.1) = **Bize** kimse galip gelemez.

Yönelme Durumu

Yönelme durumu eki, geldiği isme çoğunlukla yönelme, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede yönelme durumu eki, çoğunlukla +*ka*'dır. Ünlüyle ya da iyelik ekiyle biten bazı örneklerde +(y)*A* şekli de görülür.

+*ka*: *İsimlerde*: yılka (BKD: 27), bodunka “halkına” (KTD: 26), balıkka “şehre” (KTK: 8), kopuzka “kopuzla” (İKPÖ: 70.7). *Zamirlerde*: kemke “kime” (KTD: 9)

+(y)*A*: *İsimlerde*: biriye “güneyde” (BKD: 36), bodunuma “halkıma” (BKK: 12) kurıya “geride, batıda” (KTK: 12).

Karahanlı Türkçesinde ekin +*GA* şekli hâkimdir:

İsimlerde: ataka (KB: 1184), işke (KB: 5252), agızka (DLT-I: 383.4), amaçka (DLT-III: 107.5), anamka (DLT-III: 212.6) adhakinga “ayağına” (DLT-III: 296.18), barlıkinga (AH: 5), birlikinge (AH: 7).

Zamirlerde: bizge (DLT-I: 24.14), munga (AH: 10), anga (AH: 20).

Yönelme durumu eki, Harezmi Türkçesi metinlerinde çoğunlukla +*GA*, bazı örneklerde +(y)*A* şeklinde görülür. İnce sıradan isimlerden sonra +*ge* / +*ke*; kalın sıradan isimlerden sonra +*ğa* / +*ka* gelir. Kalın sıradaki kelimelerden sonra genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +*ğa*, ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ka* şekli kullanılmıştır. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra +*ka* veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ğa*'nın geldiği görülür. +*A* şekli, pek az kullanılmış yönelme durumu ekidir. Bazen aynı kelime ekin her iki şekliyle de kullanılmıştır. Eksiz yönelme durumu şekline tespit edilen örnekler de vardır. Ayrıca diğer isim durum eklerinden bazıları yönelme durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Yönelme durumu eki de diğer isim durum eklerinden bazılarının fonksiyonunu üstlenmiştir. Ek *özge*, *başka* kelimelerinde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Yönelme Durumunun +GA Ekiyle Kullanılışı

İnce sıradan isimlerden sonra +*ge* / +*ke*, kalın sıradan isimlerden sonra +*ğa* / +*ka* şeklinde gelir. İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+*ge* / +*ke*:

Ünlüyle bitenlerde:

“Bu suw, bir kün **tewege** bolsun; bir kün bularğa...” (KE: 35r.4) = Bu su, bir gün **deveye** olsun; bir gün bunlara...

“Bir **mahalleke** kirdük.” (NF: 106.16) = Bir **mahalle**ye girdik.

“İnanmak **İdige**, melek barınga, / Rusül, enbiya hem kitablarına...” (MM: 14.1-2) = İnanmak; **Allah'a**, meleklerin varlığına, / Resul, enbiya ve kitaplarına...

Ünsüzle bitenlerde:

“Bu **işke** erkim yok.” (KE: 20r.18) = Bu **işe** gücüm yetmez.

“**Muhammedke** bişarat bereyin.” (NF: 170.12) = **Muhammed'e** müjde veriyim.

“**Emgekke** tüşürdi anı.” (ME: 6.4) = Onu, **eziyete** düşürdü.

“Tekebbürdin **ibliske** lanet seza.” (MM: 53.1) = Kibrinden (dolayı) **iblise** lânet layık(tır).

+*ğa* / +*ka*:

Ünlüyle bitenlerde:

“Ey Resulning uruğı! Küfeligler bitigi birle kelding **belaka** ilinding.” (KE: 245v.12) = Ey Peygamber'in soyu! Küfelilerin mektubu ile geldin, **belaya** maruz kaldın.

“Hatırım andağ tiler kim bu kün **sahraka** çıksak.” (NF: 310.6) = Gönlüm bugün **sahraya** gitmeyi istiyor.

“İgini aytu berdi **otacığa** emçi-lemek uçun.” (ME: 218.7) = Tedavi olmak için hastalığını **doktora** söyledi.

Ünsüzle bitenlerde:

“Kamuğ, **Uhudka** çıktılar.” (KE: 223r.18) = Hepsi, **Uhud'a** çıktılar.

“Bayramladı-lar, **bayram-ka** hazır boldılar.” (ME: 102.4) = Bayramladılar, **bayrama** hazırlandılar.

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Tağlarğa** arza kıldı erse cümlesi korktular.” (NF: 243.4) = **Dağlara** teklif ettiğinde hepsi korktular.

“Bodunlar körmeki uçun işledi, körgüzdi **kişi-lerge** işini.” (ME: 124.6-7) = İnsanların görmesi için yaptı, işini **kişilere** gösterdi. (Gösteriş yaptı.)

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Yönelme durumu ekinde önce III. teklik ve çokluk kişi iyelik eki çoğunlukla *n*'li, bazen *n*'siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin *n*'li geldiği örnekler:

“...Akibat bir atnı ihtiyar kıldı takı atlandı erse **sağınğa solınğa** baktı.” (NF: 440.7) = ...Nihayet bir atı seçti ve atlanarak **sağına soluna** baktı.

“Tigürgil rusül enbiya **ruhınğa**.” (MM: 6.3) = Resul ve nebilerin **ruhuna** ulaştır.

“**Burnın-ğa** suw kattı.” (ME: 213.4) = **Burnuna** su çekti.

III. kişi iyelik ekinin n'siz geldiği örnekler:

“İmdi İslamka, Tengri **dinika** kirdimiz.” (KE: 233r.14) = Şimdi İslam'a, Tanrı **dinine** girdik.

Diğer iyelik ekleriyle kullanılışına örnekler:

“Mevli teala, kamuğ feriştelere birle **ümmetingğa** salat yiberür.” (KE: 194v.14-15) = Yüce Allah, bütün meleklerle **ümmetine** selam gönderir.

“Bizler, öz **nefsümüzke** zulm kıldık.” (NF: 282.5) = Biz, kendi **nefsimize** zulmettik.

Yönelme durumu eki, zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Munga** yeti türlü cevap aymışlar.” (KE: 110v.16) = **Buna** yedi çeşit cevap vermişler.

“Men, **sizke** aytur-men kim iman keltürüng.” (NF: 17.2) = Ben **size**, iman getirin, derim.

Ekin çokluk eki almış zamirlerde kullanılışına şu örnekler verilebilir:

“**Olarğa** bela iddim, belamğa sabr kıldılar.” (KE: 134v.16) = **Onlara** bela gönderdim, belama sabrettikler.

“Emdi **bizlerke** vacib boldı kim sizni halifeke eletsek.” (NF: 343.15) = Şimdi sizi halifeye götürmek **bize** vacib oldu.

“Suvardı anlarını Tangrı, suw içürdi **anlarğa** Tangrı.” (ME: 59.4) = Tanrı, **onlara** su verdi.

İyelikli zamirlerde kullanılışına tespit edilen örnekler şunlardır:

“Ne tilesengiz bereyin takı **özümge** yakın kılayın.” (KE: 112r.9-10) = Ne isterseniz vereyim ve (sizi) **kendime** yakınlaştırayım.

“Peyğamber as. alemni muhacirların **birike** berdi.” (NF: 138.9-10) = Peygamber as. bayrağı muhacirlerin **birine** verdi.

Yönelme Durumunun +A Ekiyle Kullanılışı

Harezmi Türkçesi metinlerinde çok az kullanılan yönelme durumu ekidir. Tespit edilen örneklerde ünsüzle biten kelimelere geldiği görülmektedir.

“**Yüze yüz** sözleşti, anıng birle.” (ME: 119.8) = Onunla, **yüz yüze** konuştu.

“Öz kudretini **bize** körgüzgey.” (KE: 129r.10) = **Bize** kendi gücünü gösterecek.

Yönelme Durumunun Eksiz Kullanılışı

Yönelme durumu, bazı örneklerde isim kök ve gövdelerinde eksiz olarak görülmektedir:

“İslam çerigi, **üç** bölündi.” (KE: 223v.9) = İslam askeri, **üç** bölündü.

“Namaznıng avvalında, Allahu ekber, tep **namaz** başlağıl.” (NF: 9.13) = Namazın başlangıcında, Allahu ekber, deyip **namaza** başla.

Tespit edilen üç örnekte III. kişi iyelik ekinin sonra yönelme durumu eksiz olarak kullanılmıştır:

“Kök **feriştelere** atamıznıng önginde secde kıldurdu.” (KE: 11r.5-6) = Atamızın önünde **gök meleklerine** secde ettirdi.

“...Yinçüklerin sındurup **yiliklerin** bakıng, anglağay-siz.” (KE: 165r.11) = ...Dizlerini kırıp **iliklerine** bakın, anlayacaksınız.

“**Üstün** bakdım erse ev sakfı açılmış bir kesek ak bulut indi.” (KE: 183v.6-7) = **Üstüne** baktığımda evin açılmış tavanından, bir parça beyaz bulut indi.

Yönelme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yükleme ve bulunma durumu ekleri yaygın olarak yönelme durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. İlgi durumu eki ise tespit edilen iki örnekte bu ekin fonksiyonunu üstlenmiştir.

İlgi Durumu:

Sening ve anıng zamirlerinin *tapa* edatıyla kullanılışında ilgi durumu eki yönelme durumu fonksiyonunu üstlenmiştir.

“İştiyakım, **sening** tapa uzadı. (NF: 102.9) = Özlemim, **sana** doğru yöneldi. (Seni göreceğim geldi.)

“İmledi **anıng** tapa.” (ME: 40.4) = **Ona** doğru işaret etti.

Yükleme Durumu:

“**Meni** Tengrining Resuli teng.” (KE: 40r.13) = **Bana** Allah'ın Resülü deyin.

“**Bizlerni** kimerse galaba kılı bilmegey.” (NF: 71.1) = **Bize** kimse galip gelemez.

Bulunma Durumu:

“Mübarek elgini ol suw **çinde** kattı.” (NF: 26.9) = Mübarek elini o suyun **çine** kattı.

“Bu tengiz kırağında balıkçılar bar, **anda** barğıl.” (KE: 144r.2) = Bu denizin kıyısında balıkçılar var, **oraya** git.

“**Munda** ne üçün kirdin?” (KE: 177r.2-3) = **Buraya** niçin girdin?

Araç-Birliktelik Durumu:

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin yönelme durumu fonksiyonunda kullanılışına örnek tespit edilemedi. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte yönelme durumu fonksiyonunu üstlendiği tespit edildi:

“Bizning **tengrilerimiz birle** bu işni kim kıldı?” (KE: 39v.16) = Bizim **tanrılarımıza** bu işi kim yaptı?

Yönelme Durumu Ekinin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı

Harezmi Türkçesi metinlerinde, yönelme durumu eki, genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +*ğa*, ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ka* şeklinde gelir. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra +*ka* veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ğa*’nın geldiği görülür.

Ötümlü ünsüzlerden sonra ek, bazen +*ka* şeklinde gelir:

“Kamuğ, **Uhudka** çıktılar.” (KE: 223r.18) = Hepsi, **Uhud’a** çıktılar.

“Bayramladı-lar, **bayram-ka** hazır boldılar.” (ME: 102.4) = **Bayrama** hazırlandılar.

“Hak teala rızası üçün, ol **asilarka** ğazab kılmaz erdiler.” (NF: 306.6) = Yüce Allah’ın rızası için, o **asilere** azap etmez idiler.

“Şeriatta **oğlungka** ölüm kelür.” (NF: 347.6-7) = Şeriata göre **oğluna** ölüm gelir (oğlunun cezası ölümdür).

Ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, çok nadir olarak +*ğa* şeklinde gelir:

“...Anda kedin, yüzi sarğarıp İbrahim **Yalavağa** keldi.” (KE: 58r.4) = ...Ondan sonra, yüzü sararıp İbrahim **Peygambere** geldi.

“Tört ay, **yavumalıkğa** andıktı hatunınga.” (ME: 59.7) = Eşine dört ay **yaklaşmamaya** ant içti.

Bazı örneklerde aynı kelimeler +*ğa* ve +*ka* şekillerini almıştır:

“Köngli ol **hatunğa** meyl kıldı.” (KE: 21v.5) = Gönlü o **kadına** meylettı.

“Koptı ol **hatunka** bardı.” (KE: 243v.8) = Kalkıp o **kadına** gitti.

“Arka berdi **damka**, tayandurdı arkasını **tamğa**.” (ME: 10.1) = Arkasını **duvara** dayadı.

Yönelme Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Yönelme durumu eki, yükleme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik ve eşitlik durumu fonksiyonlarında kullanılmıştır.

Yükleme Durumu Fonksiyonunda:

“Bu **hatunka** ölüm birle korkutayın.” (NF: 234.5) = Bu **kadını** ölümle korkutayım.

“**Zaiflerka** iktüleding.” (KE: 236v.17) = **Zayıfları** besledin.

“Ya Resulallah! Menim on oğlum kızım bar, munlarda **biringe** takı öpmişim yok, tedi erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resülü! Benim on oğlum, kızım var; bunların **birini** dahi öpmedim, dediğinde...

“Kutardı **anga** yavuzlukdın.” (ME: 33.2) = **Onu** kötülükten kurtardı.

“Şükür İlahi! Tümen ming sanga; / Müsülman, muvahhid yarattıng **manga**.” (MM: 1.1-2) = Allah’ım! Sana on bin (kez) şükür (olsun ki); / **Beni** Müslüman (ve) inançlı (olarak) yarattın.

Bulunma Durumu Fonksiyonunda:

“Bir kün Yusufnu **bustanğa** körüp aydı...” (KE: 80r.2-3) = Bir gün Yusuf’u **bostanda** görüp dedi...

“Harıslık bu **dünyege** afat irür.” (MM: 57.4) = Bu **dünyada** tamahkârlık afettir.

Ayrılma Durumu Fonksiyonunda:

“İslam çerigi, **songlarına** kirdi; ferışteler, ilgerüdin boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslam askerleri, **arkalarından** girdi; melekler, ileriden girdi, bir kısmını öldürdüler.

“Peyğambar as.mesciddin çıktı, men takı Peyğambar as. **artunğa** bardım.” (NF: 170.7) = Peygamber as. mescitten çıktı, ben de Peygamber as.ın **peşinden** gittim.

“Afv kıldı anı iş-din, kılmakı vacib bolmış iş-ni kiterdi **anga**.” (ME: 59.1) = Onu işten muaf tuttu; yapılması zorunlu olan işi **ondan** giderdi.

Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda:

“Yunus ulğaydı, **taatğa** meşğul boldı.” (KE: 152r.16-17) = Yunus yaşlandı, **ibadetle** meşğul oldu.

“Rukayyanı **Osmanka** cüftlendürdi.” (NF: 5.4) = Rukiye’yi **Osman’la** evlendirdi.

“Cüft-lendürdi **anga** tişi-ni, nikâh kıldı tişi-ni anga.” (ME: 8.4) = Kadını **onunla** evlendirdi, kadını ona nikâhladı.

Eşitlik Durumu Fonksiyonunda:

Tespit edilen bir örnekte yönelme durumundaki isim, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

“Sendin **yaşca** kiçig oğlanka şagird boldung.” (NF: 201.17) = Senden **yaşca** küçük oğlana çarak oldun.

Bulunma Durumu

Bulunma durumu eki, geldiği isme çoğunlukla bulunma, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede bulunma durumu eki, +*DA* şeklindedir:

İsimlerde: ebde (BKD: 32), kaganında (BKK: 13), bodunta “halkta” (KTD: 26), költe (KTD: 34), ilte (KTG: 3), başda (KTK: 1), balıkda “şehirde” (KTK: 4), Çuş başınta (KTK: 6), köngülte (KTK: 11), dört bulungda “dört tarafta” (İKPÖ: 7.2), suvda (İKPÖ: 17.6).

Zamirlerde: bunta (BKD: 17), anta (KTG: 5), muntuda (İKPÖ: 35.1).

Karahanlı Türkçesinde ekin aynı şekli kullanılmıştır:

İsimlerde: başta (KB: 1857), begde (KB: 1984), agılda (DLT-I: 65.21), atta (DLT-I: 302.28), adhakında “ayağında” (DLT-II: 112.6), bogazda (DLT-II: 244.7), agızda (DLT-III: 102.4), duada (AH: 482), özesinde (AH: 487).

Zamirlerde: mende (DLT-I: 420.13), minde (AH: 481).

Harezmi Türkçesi metinlerinde bulunma durumu eki, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi +*DA* şeklindedir. Ancak ekin *t*'li şekli çok az kullanılmıştır. Çoğunlukla ötümsüz ünsüzlerden sonra da ek +*de*, +*da* şeklinde gelir. Eksiz bulunma durumu şekline tespit edilen örnekler de vardır. Ayrıca diğer isim durum eklerinden bazıları bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Bulunma durumu eki de diğer isim durum eklerinden bazılarının fonksiyonunu üstlenmiştir.

Bulunma Durumunun Ekli Kullanılışı

Bulunma durumu eki, isim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+*de*, +*da*

“**Dünyada** meni yad kılğan kullarım bar erdi.” (KE: 91r.19) = **Dünyada** beni zikreden kullarım vardı.

“Bir **sengride** Abu Bekr razhu bolğay.” (NF: 63.12) = Bir **köşede** Ebubekir ra. olacak.

“Ekiz oğlan toğurdı tişi, bir **karında**.” (ME: 30.6) = Kadın, bir **karında** ikiz çocuk doğurdu.

+*te*, +*ta*

“İlk urmuşta yılki kara yığar erdiler, **ekinçte** yük yükleyür erdiler.” (KE: 234r.11) = İlk vuruşta sürüyü toplar; **ikincide** yük yükler idiler.

“**Tevritte** andağ kördüm.” (NF: 310.4) = **Tevrat'ta** öyle gördüm.

“Ün kıldı yağmur yağkan **vakıtta**.” (ME: 217.4) = Yağmur yağan **zamanda** ses çıkardı.

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“Bu on eki **burclarda** bu yeti yulduzlar tuğar.” (KE: 66v.12) = Bu on iki **burçta** bu yedi yıldız doğar.

“Uzun **künlerde**, temmuz aylarda ruza tutar erdim.” (NF: 316.16) = Uzun **günlerde** temmuz aylarında oruç tutardım.

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Bulunma durumu ekinde önce III. teklik ve çokluk kişi iyelik eki çoğunlukla *n*'li, bazen *n*'siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin n'li geldiği örnekler:

“Kündin künge Yusuf mahabbeti **könglinde** arttı.” (KE: 108r.20) = Yusuf'un sevgisi, günden güne **gönlünde** arttı.

“Bu tewe **üzesinde** ne bar?” (NF: 258.7) = Bu devenin **üzerinde** ne var?

“Tereddüd kıldı iki nerse **arasında**, geh anga geh munga emeldi.” (ME: 103.4) = İki şey **arasında** karasız kaldı, gâh ona gâh buna yöneldi.

III. kişi iyelik ekinin n'siz geldiği örnekler:

“Bu söz, çerig **arasında** yayıldı.” (KE: 234v.5) = Bu söz, asker **arasında** yayıldı.

Diğer iyelik ekleriyle kullanımına örnekler:

“Ey melik! Atalarımız dinini artayurlar, **aramızda** hilafklar kemişti.” (KE: 233r.11) = Ey hükümdar! Atalarımızın dinini bozarlar, **aramızda** ihtilaf çıktı.

“Hêç **arangızda** kimerse bar-mu kim bu taşnı yangluz kötürse?” (NF: 150.2-3) = **Aranızda** bu taşnı yalnız götürececek kimse var mı?

Bulunma durumu eki, zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“Niçe yıl boldı **munda** turur-sen?” (KE: 155r.9) = Kaç yıl oldu **burada** durursun?

“Cümle sahabalar **anda** yığıldılar.” (NF: 93.9-10) = Bütün sahabeler, **orada** yığıldılar.

“Amel, zühd ü takva, vera **mende** tip / Usal bolma, bolğul tutuş sorguçı.” (MM: 356.3-4) = Amel, zahitlik, takva **bende** deyip / Gafil olma, daima (kendini) sorgulayıcı ol.

Bulunma Durumunun Eksiz Kullanılışı

Bazı isim kök ve gövdeleriyle çokluk eki almış isimlerde, eksiz bulunma durumu örnekleri de mevcuttur:

“Zeliha aydı: Men, bu **saat** ewde yatur erdim.” (KE: 83v.11-12) = Zeliha dedi: Ben, bu **saatte** evde yatardım.

“...men takı anlar mengizlig, halklar **ara** aziz turur men takı bay turur-men.” (NF: 373.10) = ...ben de onlar gibi, insanların **içinde** itibar sahibi ve zengin biriyim.

“Açlık **yıllar**, hiç kimerse Yusufdın cevan-merdrek yok erdi.” (KE: 110v.19-20) = Açlık **yıllarında**, Yusuf’tan daha cömert hiç kimse yoktu.

Bulunma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yönelme, ayrılma, eşitlik ve yer-yön durumu ekleri, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

Yönelme Durumu:

“Bir kün Yusufnı **bustanğa** körüp aydı...” (KE: 80r.2-3) = Bir gün Yusuf’u **bostanda** görüp dedi...

“Harislik bu **dünyeye** afat irür.” (MM: 57.4) = Bu **dünyada** tamahkârlık afettir.

Ayrılma Durumu:

“Men kiçiglikde, uluğlukda **Ayişedin** könilikdin adın nerse körmişim yok.” (KE: 234v.14) = Ben küçüklükte, büyüklükte **Ayşe’de** doğruluktan başka bir şey görmedim.

“Ya Resulallah! Kayu **vaktın** dua mustacab bolur?” (NF: 314.6) = Ey Allah’ın Resülü! Hangi **vakitte** dua kabul olur?

Eşitlik Durumu:

“On feriştelere, yiğitler **suretinçe** Lutning kapuğinga keldiler.” (KE: 60r.17-18) = On melek, yiğitlerin **kılığında** Lut’un kapısına geldi.

“Mustafa, Arab **tilinçe** ödrülmiş temek bolur.” (NF: 3.8) = Mustafa, Arap **dilinde** yüceltilmiş demektir.

Yer-Yön Durumu:

İçre kelimesi bazı örneklerde yer-yön; bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu kelime, tespit edilen şu örneklerde bulunma anlamı vermektedir:

“Atamız Âdemni uçmah **ıçre** nurdın taht üze ağdurup kök feriştelere atamızning önginde secde kıldurdı.” (KE: 11r.5-6) = Atamız Âdem’i cennetin **içinde** nurdan bir taht üzerine yükseltip gök meleklerine atamızın önünde secde ettirdi.

Bulunma Durumu Ekinin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı

Harezmi Türkçesi metinlerinde ötümlü ünsüzlere *+de*, *+da* şeklinde gelen bulunma durumu eki, ötümsüz ünsüzlere de çoğunlukla bu şekilde gelir:

“Kaçan Muhammed baliğ boldı erse afiyet ve salah **könilikde** maruf boldı.” (KE: 186r.21) = Muhammed, baliğ olduğunda **iyilik ve doğruluk hususunda** meşhur oldu.

“**Kıyamatta** közsüz bolmakdın korkar-men.” (NF: 361.4-5) = **Kıyamet gününde** gözsüz olmaktan korkarım.

“Mengü koydı anı Tangrı, **uştmahta**. (ME: 9.1) = Tanrı, onu **cennette** ebedî bıraktı.

Çok az örnekte ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, *+te*, *+ta* şeklinde gelir:

“İlk urmuşta yılki kara yığar erdiler, **ekinçte** yük yükleyür erdiler.” (KE: 234r.11) = İlk vuruşta sürüyü toplar idiler, **ikincide** yük yükler idiler.

“**Tevritte** andağ kördüm.” (NF: 310.4) = **Tevrat’ta** öyle gördüm.

“Ün kıldı yağmur yağkan **vakitta**.” (ME: 217.4) = Yağmur yağın **zamanda** ses çıkardı.

Bulunma Durumu Ekinin Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Bulunma durumu eki, *yarındası* kelimesinde kalıplaşmış olarak iyelik ekinden önce gelmiştir:

“**Yarındası** kamuğ çıktılar.” (KE: 34v.11) = **Ertesi gün** hepsi çıktılar.

Ek, eşitlik ve yer-yön durumu eklerinden sonra da kullanılmıştır:

Eşitlik durumu ekinden sonra:

“**Ançada** Cebrail, Nuhğa peygamberlik keltürdi.” (KE: 23r.12-13) = **O zaman** Cebrail, Nuh’a peygamberlik getirdi.

“**Ançada** ev eyesi keldi.” (KE: 143v.9) = **O anda** ev sahibi geldi.

Yer-yön durumu ekinden sonra:

“Ol vaktde Resulning ammesi Atike kelip **taşkarıda** olturdu.” (KE: 183.15-16) = O vakitte Peygamber’in halası Atike gelip **dışarıda** oturdu.

Bulunma Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Bulunma durumu eki bazı örneklerde yönelme ve ayrılma durumu fonksiyonlarında kullanılmıştır.

Yönelme Durumu Fonksiyonunda:

“Ey musulmanlar kazisi! **Hankahda** musafirler kelip tururlar.” (NF: 251.14) = Ey Müslümanların kadısı! **Tekkeye** misafirler geldi.

“Aşlıklarında yamanrakını keltürdi takı bir **yerde** koydu.” (NF: 337.13) = Zahiresinden iyisini getirip bir **yere** bıraktı.

“Bu tengiz kırağında balıkçılar bar, **anda** barğıl.” (KE: 144r.2) = Bu denizin kıyısında balıkçılar var, **oraya** git.

“Örümçek öyün kördiler **munda** kelmedi tep yandılar.” (KE: 220v.1) = Örümcek evini gördüler, **buraya** gelmedi, diye döndüler.

Ayrılma Durumu Fonksiyonunda:

“**Yıllarda** bir yıl, Kenanda kahtlık boldı.” (KE: 62v.15) = **Yıllardan** bir yıl, Filistin’de kıtlık oldu.

“Munı buldılar, **yakasıda** bitigni aldılar.” (KE: 231v.1-2) = Bunu buldular, **yakasından** mektubu aldılar.

“Hak teala, ol kimersenî âlimler **zümresinde** bitigey.” (NF: 2.6-7) = Yüce Allah, o kimseyi âlimler **zümresinden** yazacak.

Ayrılma Durumu

Ayrılma durumu eki, geldiği isme çoğunlukla ayrılma, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede, ayrılma durumu eki, *+DIⁿ* şeklindedir: *İsimlerde*: kurıdın “batıdan” (KTB: 1), taştın “dışarıdan” (İKPO: 1.3).

Karahanlı Türkçesinde *+DIⁿ* ve *+DAn* şekilleri kullanılmıştır. Bazen aynı kelimeler ekin her iki şeklini de alır.

+DIⁿ: *İsimlerde*: soldın (KB: 1857), taştın (KB: 3124), aşdın (DLT-II: 18.24), begdin (DLT-II: 84.3), arıktın (DLT-II: 332.2), rahmetingdin (AH: 1), ölümdin (AH: 12), ottın (AH: 12), fazlındın (AH: 21). *Zamirlerde*: mendin (DLT-I: 20.13)

+DAn: *İsimlerde*: attan (DLT-I: 94.22), begden (DLT-I: 462.14), altundan (DLT-II: 181.26), atamdan (DLT-II: 445.17). *Zamirlerde*: menden (DLT-I: 40.24).

Harezmi Türkçesi metinlerinde ayrılma durumu eki, *+dIⁿ* şeklindedir. Bazı örneklerde ayrılma durumu diğer durum ekleri, diğer durum ekleri de ayrılma durumu yerine kullanılmıştır.

Ayrılma durumu eki, İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“**Rumdın Şamdın** on bir şehri aldılar.” (KE: 107v.20) = **Rum’dan, Şam’dan** on bir şehir aldılar.

“Ol keçe tüşi bolur kim **kökdin** ekki ferişte nazil boldı.” (NF: 405.4) = O gece düşünde **gökten** iki meleğin indiğini gördü.

“**Ameldin** riya hem tilingdin nifak...” (MM: 21.3) = **Amelden** riya ve dilinden fitneyi...

“Çıkardı anı **borcdın**, bizar kıldı anı borc-dın.” (ME: 1.7) = Onu **borçtan** kurtardı.

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Baylardın** alınur takı dervişlerke berilür.” (NF: 250.3) = **Zenginlerden** alınur ve dervişlere verilir.

“Kutardı anı Tanrı **belalardın**.” (ME: 88.1) = Tanrı, onu **belalardan** kurtardı.

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Ayrılma durumu ekinden önce III. teklik ve çokluk kişi iyelik eki çoğunlukla n’li, bazen n’siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin n'li geldiği örnekler:

“Resul, Ebu Cehl **sarayından** çıktı.” (KE: 204v.19) = Peygamber, Ebu Cehil’in **sarayından** çıktı.
 “Ol çeşme **suyundın** altı peygamber içip turur, Benü İsrail peygamberlerindin.” (NF: 149.3-4) = Beni İsrail peygamberlerinden altı peygamber, o çeşmenin **suyundan** içmiştir.
 “Kıyşturdu anı **rayındın**, ewürdi anı **rayındın**.” (ME: 38.8) = Onu **fikrinden** caydırdı.

III. kişi iyelik ekinin n'siz geldiği örnekler:

“Karındaşları **songıdın** yolğa kirdi.” (KE: 133r.4) = Kardeşlerinin **peşinden** yola koyuldu.
 “Biz cümle, üç kün boldı kim dünya **taamıdın** tatmışımız yok.” (NF: 108.9) = Üç gün oldu ki hiçbirimiz dünya **yiyeceğinden** tatmadık.

Diğer iyelik ekleriyle kullanımına örnekler:

“Bilmiş bolun, Mustafanı bizing **aramızdın** çıkarğu teg tururlar.” (KE: 236r.16) = Bilmiş olun, Mustafa’yı bizim **aramızdan** çıkaracak gibiler.
 “...neçe üküş malnı men öz hacatım üçün sening **malıngdın** alsam; kerek kim sanga ağır kelmese, tedi.” (NF: 258.12-13) = Ben, kendi ihtiyacım için senin **malından** ne kadar çok mal alsam (dahi, bu) sana ağır gelmemeli, dedi.

Ayrılma durumu eki, zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“Men, **sızdın** nerse kolmaz-men; manga sevab berigli Tengri turur.” (KE: 58v.17) = Ben, **sizden** bir şey istemem; bana sevap verecek olan Tanrı’dır.
 “**Barçadın** özingni artuk körseng kibr ol bolur.” (NF: 372.5) = **Herkesten** kendini büyük görsen, kibir odur.
 “Kısas alu berdi anga **fulandın**, öldürdü anga fulan uçun. (ME: 37.7-8) = **Falandan** ona kısas alıverdi, onu falan için öldürdü.
 “**Önginlerdın** örtmek fariza turur.” (MM: 73.2) = **Başkalarından** saklamak farzdır.

Ayrılma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Ayrılma durumu fonksiyonunda kullanılan en yaygın durum eki, bulunma durumu ekidir. Yönelme, araç-birliktelik ve eşitlik durumu ekleri de bazı örneklerde ayrılma durumu fonksiyonunda kullanılmışlardır.

Yönelme Durumu:

“İslam çerigi, **songlarınga** kirdi; ferışteler, ilgerüdin boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslam askerleri, **arkalarından** girdi; melekler, ileriden girdi, bir kısmını öldürdüler.
 “Peyğambar as. mesciddin çıktı, men takı Peyğambar as. **artınğa** bardım.” (NF: 170.7) = Peygamber as. mescitten çıktı, ben de Peygamber as.ın **peşinden** gittim.
 “Afv kıldı anı iş-din, kılmakı vacib bolmış iş-ni kiterdi **anga**.” (ME: 59.1) = Onu işten muaf tuttu; yapılması zorunlu olan işi **ondan** giderdi.

Bulunma Durumu:

“Üç **künde** kedin, bu haber Mekke de faş boldı.” (KE: 194v.2-3) = Üç **günden** sonra, bu haber Mekke’de yayıldı.
 “Hak teala, ol kimersenî âlimler **zümresinde** bitigey.” (NF: 2.6-7) = Yüce Allah, o kimseyi âlimler **zümresinden** yazacak.

Araç-Birliktelik Durumu:

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin ayrılma durumu fonksiyonunda kullanımına örnek tespit edilemedi. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiği tespit edilmiştir:
 “Bu yolnı koydung erse, kayu **yol birle** yörür-sen?” (KE: 88v.5) = Bu yolu terk ettinse, **hangi yoldan** gidersen?

Eşitlik Durumu:

“İmam Muhammed, evge kirdi; tişi, **songınça** kirdi.” (KE: 82v.8-9) = İmam Muhammed, eve girdi; kadın, **ardından** girdi.
 “...Yusuf, taşka çıktı; **artınça** Zeliha çıktı.” (NF: 361.13) = ...Yusuf, dışarı çıktı; **ardından** Zeliha çıktı.
 “**İzinçe** yörüdi anıng.” (ME: 111.3) = Onun **izinden** yürüdü.

Ayrılma Durumu Ekinin Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Ayrılma durumu eki, kalıplaşmış olarak kullanıldığı bazı örneklerde eklendiği kelimeye mal olmuş gibidir:

“Sen kim-sen, meni **nedin** bildin? (KE: 129v.12) = Sen kimsin, beni **nasıl** tanıdın?

“Yunus aydı: **Netegdin** meni telwe teyür-sen? (KE: 153r.9) = Yunus, bana **neden** deli dersin, dedi.

Ayrılma Durumu Ekinin Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması

Eşitlik durumu ekinden sonra:

“Muhammed ümmeti, **barçadın** ilgerü ermiş.” (KE: 207r.15) = Muhammed ümmeti, **herkesten** ileri imiş.

“...**barçadın** ilk turur, **barçadın** song takı ol turur tedi.” (NF: 51.6-7) = ...**herkesten** öncedir, **herkesten** sonra da odur, dedi.

Yer-yön durumu ekinden sonra:

“Medinedin çıkılın, utru yöriyelin, **taşkarudın** salıng, ilgerü kirmesünler.” (KE: 223r.1-2) = Medine'den çıkılın, karşı yürüyelim, **dışarıdan** salın, ileriye girmesünler.

“İslam çerigi, songlarına kirdi; feriştelere, **ilgerüdin** boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslam askerleri, arkalarından girdi; melekler, **ileriden** girdi, bir kısmını öldürdüler.

Ayrılma Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

İlgi Durumu Fonksiyonunda:

“**Tewelerindin** zekâtını bermemiş...” (NF: 250.14) = **Develerinin** zekâtını vermemiş...

“Cümle uluğ **yazuklardın** uluğrakı hamr içmek turur.” (NF: 363.6) = Bütün büyük **günahların** en büyüğü içki içmektir.

“**Bulardın** edizliki, yegirmi dört arşun kaçan tamam boldı erse...” (KE: 62v.14) = **Bunların** yüksekliği, yirmi dört arşun olduğunda...

Yükleme Durumu Fonksiyonunda:

“...anların işi **haddin** geçmek erdi.” (NF: 380.11) = ...onların işi **haddi** aşmaktı.

“Munung derecesi, **mendin** aştı.” (NF: 55.13-14) = Bunun derecesi, **beni** geçti.

Bulunma Durumu Fonksiyonunda:

“Men kiçiklikde, uluğlukda **Ayişedin** könüldin adın nerse körmişim yok.” (KE: 234v.14) = Ben küçüklikte, büyüklükte **Ayşe'de** doğruluktan başka bir şey görmedim.

“Ya Resulallah! Kayu **vaktin** dua mustacab bolur?” (NF: 314.6) = Ey Allah'ın Resülü! Hangi **vakitte** dua kabul olur?

Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda:

“Ey Salih! Bizni atalarımız tapunğan tengrilerimizdin yığıp adın **Tengridin mü** korkutur-sen?” (KE: 34v.7-8) = Ey Salih! Bizi atalarımızın taptığı tanrılarımızdan alıkoyup başka **Tanrıyla mı** korkutursun?

Araç-Birliktelik Durumu

Araç-birliktelik durumu eki, hareketin hangi araçla yapıldığını, zamanını, durumunu veya sebebini bildirerek geldiği ismi fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede kullanılan araç-birliktelik durumu eki *+(In)*'dir. *Birle* edatı da bu fonksiyonda kullanılmıştır:

+(In): yüzçe erin “yüz kadar kişiyle” (BKD: 37), yayın “yazın” (BKD: 39), yüz artuk okun “yüzden fazla okla” (KTD: 33).

birle: kaganın birle (KTD: 37), kemi birle (İKPÖ: 17.3).

Karahanlı Türkçesinde, *+(In)* şekli ve *birle* edatıyla birlikte *+IA* şekli de görülür.

+(In): adhakın “ayakla” (DLT-I: 165.3) “Biligin uluğlukka tegdim.” = Bilgiyle ululuğa eriştim. (DLT-II: 91.6), birin birin (DLT-III: 360.10).

+IA: “Uya kadaş oğlını çınla boğar.” = Kardeş oğlunu gerçekten boğar. (DLT-I: 86.3), tünle “geceleyin” (DLT-II: 5.28)

birle/bile: bu söz birle (KB: 1132) eliging bile (DLT-I: 44.2)

Harezmi Türkçesi metinlerinde ise çoğunlukla *+(In)*, bazı örneklerde *+IA* ve bunlarla aynı fonksiyonu üstlenen *birle / bile / birlen* edatları kullanılmıştır.

Bazı örneklerde araç-birliktelik durumu diğer durum ekleri, diğer durum ekleri de Araç-birliktelik durumu yerine kullanılmıştır.

Araç-Birliktelik Durumunun +(I)n Ekiyle Kullanılışı

+(I)n, asıl araç-birliktelik durumu eki olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“...törtünçü, atalar analarınğa yaman **tilin** sözlegenlerni...” (KE: 41v.14-15) = Dördüncüsü, anne babalarına kötü **dille** konuşanları...

“Hüseyn, anı işitip katığ **ünün** yığladı.” (KE: 247v.10) = Hüseyin, onu işitip yüksek **sesle** ağladı.

“Ol **vaktin** kim uçtmahda erdim...” (NF: 37.17) = O **vakit** ki cennette idim...

“**Bütünlükün rastlıkın** korkar Tangrı tealadın; âlimler, ok öz kullarydın.” (NF: 233.3-4) = Yüce Allah’tan, onun kulları içinde; ancak âlimler **hakikatle, doğrulukla** korkar.

“**Kücün** tuttu anı fulan iş üze.” (ME: 12.6) = Onu falan iş için **zorla** tuttu.

“**Yanglıkun** aytı berdi anga.” (ME: 208.7) = **Yanlıhlıkla** söyleyiverdi ona.

Araç-Birliktelik Durumunun +IA Ekiyle Kullanılışı

Araç-birliktelik durumu eki olarak kullanılan +IA, +(I)n kadar yaygın değildir. Harezmi Türkçesi metinlerinde birkaç kelimeye görülmüştür. *Tün* kelimesiyle kullanılışı yaygındır.

“Yakub, **bir tünle** sakladı.” (KE: 62r.8) = Yakub, **bir gece** sakladı.

“**Tünle** taat ve ibadatkâ öğrengen müminin lezzeti ziyadarak turur.” (NF: 315.9-10) = **Geceleyin** ibadeti âdet edinen müminin alacağı lezzet daha çoktur.

“**Tünle** rast kıldı iş-ni.” (ME: 102.1) = İş, **geceleyin** düzeltilti.

“Keçer ikkisindin yakın **biligle**.” (MM: 114.4) = Kesin **bilgiyle** ikisinden vazgeçer.

Birle / Bile / Birlen Edatlarının Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda Kullanılışı

Birle:

“Mısır halkı, yeti yıl **kahtlık birle** mübtela boldılar.” (KE: 66v.20) = Mısır halkı, yedi yıl **kıtlıkla** müptelâ oldular.

“Ol kâfirni hoş **söz birle**, açuk **yüz birle** hak yolınğa ündeyü başladı.” (NF: 11.12) = Güzel **sözle**, güler **yüzle** O kâfirni Allah yoluna davet etti.

“**Köngül birle** tasdik gerek bil burun.” (MM: 19.1) = (Şunu) bil (ki) önce **kalple** onaylamak gerekir.

“Sewündi ol **neme birle**, sewünçlüğ boldı nerse birle.” (ME: 12.4) = O **nesneyle** sevindi.

Bile:

“**Tiriglik bile** bu kamuğ işlering...” (MM: 46.3) = **Canlılıkla** bu bütün işlerin...

Birlen:

“...Anınğ **duası birlen** bu nurğa şayeste boldum.” (KE: 172v.3) = ... Bu nura, onun **duasıyla** lâyük oldum.

Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yönelme durumu eki, yaygın olarak araç-birliktelik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Ayrılma ve eşitlik durumu ekleri de bazı örneklerde bu fonksiyonu üstlenmiştir.

Yönelme Durumu:

“Yolda barurda sahrada **Amirğa** sağaştılar.” (NF: 146.17) = Yolda giderken çölde **Amir’le** karşılaştılar.

“Mevli teala, kâfirler közinge kigürdi, **közlerige** meşğul boldılar.” (KE: 222r.1) = Yüce Allah, kâfirlerin gözüne girdirdi, **gözleriyle** meşgul oldular.

“Cüft-lendürdi **anga** tişini, nikâh kıldı tişini anga.” (ME: 8.4) = Kadını **onunla** evlendirdi, kadını ona nikâhladı.

Ayrılma Durumu:

“Ey Salih! Bizni atalarımız tapunğan tengrilerimizdin yığıp adın **Tengridin mü** korkutur-sen?” (KE: 34v.7-8) = Ey Salih! Bizi atalarımızın taptığı tanrılarımızdan alıkoyup başka **Tanrıyla mı** korkutursun?

Eşitlik Durumu:

“Men, öz **könglümçe** kelmedim; Tengri yarlığı birle keldim.” (KE: 59r.11-12) = Ben, kendi **isteğimle** gelmedim; Tanrı’nın emriyle geldim.

Araç-Birliktelik Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin diğer durum ekleri fonksiyonunda kullanılmasına örnek tespit edilemedi. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte yönelme, bir örnekte de ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiği tespit edilmiştir:

Yönelme Durumu Fonksiyonunda:

“Bizning **tengrilerimiz birle** bu işni kim kıldı?” (KE: 39v.16) = Bizim **tanrılarımıza** bu işi kim yaptı?

Ayrılma Durumu Fonksiyonunda:

“Bu yolni koydung erse, kayu **yol birle** yürür-sen?” (KE: 88v.5) = Bu yolu terk ettinse, hangi **yoldan** gidersen?

Eşitlik Durumu

Eşitlik durumu eki eşitlik, benzerlik görelilik anlamlarını üstlenerek ismi fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede eşitlik durumu eki, +çA'dır: “Kagan süsi, Bolçu'da *otça borça* kelti.” = Hakanın ordusu, Bolçu'da *ateş gibi, kasırga gibi* (üzerimize) geldi. (KTD: 37), bunça (KTG: 4), ança (KTG: 5), inçe “şöylece” (İKPÖ: 4.7).

Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde de ekin aynı şekli kullanılmıştır: Karahanlı Türkçesi için şu örnekleri vermek mümkündür: avuçça (KB: 297), solça (KB: 1392), neçe (DLT-I: 49.21), ança (DLT-I: 63.13), barça (DLT-I: 210.24), neçeme (DLT-III: 38.20).

Eşitlik durumu eki, zamirlerde daha çok kalıplaşmış olarak kullanılır. Bazı örneklerde zamirlerle gelerek onları sıfat veya zarf yapmıştır. Diğer durum eklerinden farklı olarak zamirlerde iyelik ekleri eşitlik durumu ekinin sonradan gelir. Kalıplaştığı bazı kelimelerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. Eşitlik durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de eşitlik durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Eşitlik durumu eki, isim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Ey Musi! Tengizler adakında mening bir kulum bar; sening ilming, aning ilmi tuşında bir katre **suwça** bolğay.” (KE: 129r.15-16) = Ey Musa! Deniz kıyısında benim bir kulum var; senin ilmin, onun ilmi karşısında bir damla **su kadardır**.

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“Bularda algunguz niçe **tağlarça** erse öz hazinemdin öteyin.” (KE: 233r.8-9) = Bunlardan aldığımız ne kadar çok, **dağlar kadar** da olsa kendi hazinemden ödeyeyim.

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Eşitlik durumu ekine gelen III. teklik kişi iyelik eki çoğunlukla n'li şekliyle görülür:

“Biz ekegü tüş gördük, anga ayduk, ol yorıdı, aning **sözünçe** boldı.” (KE: 90r.3) = Biz ikimiz düş gördük, ona anlattık, o yordu, **onun dediği gibi** oldu.

“Ehlim[ge] takı oğlanlarımğa bu keltürgenim **mikdarınça** koydum tedi.” (NF: 95.4) = Ehlime ve oğullarıma bu getirdiğim **miktar kadar** bıraktım, dedi.

Diğer iyelik ekleriyle kullanılışına örnekler:

“Mening birle bolğıl, sening **könglünge** hüküm kılayım tedi.” (KE: 21v.5-6) = Benimle ol, senin **gönlüne göre** hüküm vereyim, dedi.

“**Adatımızça** bitisün.” (NF: 46.3) = **Adetimize göre** yazsın.

Eşitlik durumu eki, zamirlerde kalıplaşmış olarak görülür:

“**Bular barça** aydılar...” (KE: 35r.1) = **Bunların hepsi** dediler...

“İslam çerigi, songlaringa kirdi; ferışteler, ilgerüdin boldılar, **bir ançanı** öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslam askerleri, arkalarından girdi; melekler, ileriden girdi, **bir kısmını** öldürdüler.

İyelik ekleri zamirlerle, kalıplaşmış eşitlik durumu ekinin sonradan gelmiştir:

“**Bir ançası** iman keltürdiler, **bir ançası** keltürmediler.” (KE: 35r.1) = **Bir kısmı** iman getirdi, **bir kısmı** getirmedi.

“İsi aleyhi's-selam, dua kılğay, **barçası** karağı bolup ölgeyler.” (KE: 176r.19) = İsa aleyhisselam dua edecek, **hepsi** kör olup ölecekler.

“Ey yaranlarım! Sizlerning dünyavi neersengiz yok, **barçangız** dervişler turur-siz.” (NF: 116.13) = Ey dostlarım! Sizin dünyevî bir şeyiniz yok, **hepiniz** devişlersiniz.

Yükleme durumu ekiyle:

“**Barçanı** sening üçün kutkarğay erdim.” (KE: 215v.20-21) = **Hepsini** senin için kurtaracaktım.

Yönelme durumu ekiyle:

“Tün yeli **barçağa** teng tegsün tep artuk eksük kılmas-biz.” (KE: 216r.9) = Gece yeli **herkese** denk ulaşsın diye fazla (veya) eksik etmeyiz.

“Ol tüşni **barçağa** eşittürdi.” (NF: 105.9) = O düşü **herkese** anlattı.

Ayrılma durumu ekiyle:

“...**barçadın** ilk turur, **barçadın** song takı ol turur dedi.” (NF: 105.9) =...**herkesten** öncedir, **herkesten** sonra da odur, dedi.

Eşitlik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yönelme Durumu:

Tespit edilen bir örnekte yönelme durumu eki, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.
“Sendin **yaşka** kiçig oğlanka şagird boldung.” (NF: 201.17) = Senden **yaşca** küçük oğlana çıkarak oldun.

Eşitlik Durumu Ekinin Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Aslında çekim eki olan eşitlik durumu eki, geldiği bazı kelimeler üzerinde kalıplaşarak yapım eki gibi kullanılmıştır.

Barça zamirinde kalıplaşmış olarak görülür:

“Bular **barça** aydılar...” (KE: 35r.1) = Bunların **hepsi** dediler...

“İsi aleyhi’s-selam, dua kılğay, **barçası** karağu bolup ölgeyler.” (KE: 176r.19) = İsa aleyhisselam dua edecek, **hepsi** kör olup ölecekler.

Kalıplaşarak sıfat olan kelimeler yapar:

“Tegme gençe sığır terisin kurutup **barmakça** kilid kıldurdu.” (KE: 124r.19-20) = Sığır derisini kurutup her hazineye **parmak kadar** kilit yaptırdı.

“**Niçe** yıl boldı munda turur-sen?” (KE: 155r.9) = **Kaç** yıldır burada bekliyorsun?

“**Barça** sahabelar razi boldılar.” (NF: 24.6) = **Bütün** sahabeler razi oldular.

Kalıplaşmış olarak zarflarda kullanılır:

“**Ançada** Musi yetip keldi Firavn müsülman bolğu umançıda.” (KE: 112r.10-11) = Firavun Müslüman olacak ümidiyle, **o anda** Musa, çıkıp geldi.

“**Neçeke** tegi bu kâfirler zahmatını, meşakkatlarını körer biz?” (NF: 11.5) = Bu kâfirlerin (bize çektiydikleri) eziyetlere, sıkıntılara **ne zamana** kadar maruz kalacağız?

Bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır:

“İslam çerigi, songlarına kirdi; feriştelere, ilgerüdin boldılar, **bir ançanı** öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslam askerleri, arkalarından girdi; melekler, ileriden girdi, **bir kısmını** öldürdüler.

“...**barçadın** ilk turur, **barçadın** song takı ol turur, dedi.” (NF: 51.6-7) = ...**herkesten** öncedir, **herkesten** sonra da odur, dedi.

“Ol tüşni **barçağa** eşittürdi.” (NF: 105.9) = O düşü **herkese** anlattı.

Ançası bar yapısında kalıplaşmış olarak kullanılır:

“Yawlak adil turur, **ançası bar** kişiler malın yeyür.” (KE: 134v.10) = Çok adildir, **o kadarı var ki** kişilerin malını yer.

“**Ançası bar** sen çerig yığıp atlanurka oğradın, yok erse seni kes kes kılır erdük.” (KE: 230r.12-13) = **O kadarı var ki** sen asker toplayıp atlanmaya niyetlendin, yoksa seni parça parça ederdik.

Eşitlik Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Eşitlik durumu eki, bazı örneklerde bulunma, ayrılma ve araç-birliktelik durumu fonksiyonlarını üstlenmiştir.

Bulunma Durumu Fonksiyonunda:

“On feriştelere, yiğitler **suretinçe** Lutning kapuğinga keldiler.” (KE: 60r.17-18) = On melek, yiğitlerin **kılığında** Lut’un kapısına geldiler.

“Mustafa, Arab **tilinçe** ödrülmiş temek bolur.” (NF: 3.8) = Mustafa, Arap **dilinde** yüceltilmiş demektir.

Ayrılma Durumu Fonksiyonunda:

“İmam Muhammed, evge kirdi; tişi, **songınça** kirdi.” (KE: 82v.8-9) = İmam Muhammed, eve girdi; kadın, (onun) **ardından** girdi.

“...Yusuf, taşka çıktı; **artinça** Zeliha çıktı.” (NF: 361.13) = ...Yusuf, dışarı çıktı; **ardından** Zeliha çıktı.

“**İzinçe** yörüdi aning.” (ME: 111.3) = Onun **izinden** yürüdü.

Araç-birliktelik Durumu Fonksiyonunda:

“Men, öz **könglümçe** kelmedim; Tengri yarlığı birle keldim.” (KE: 59r.11-12) = Ben, kendi **isteğimle** gelmedim; Tanrı’nın emriyle geldim.

Yer-Yön Durumu

Yer-yön durumu eki, geldiği isme yer-yön veya zaman ifadesi kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede yer-yön durumu eki, çoğunlukla +GARl, bazı örneklerde de +rA şeklindedir.

+GARl: Tabğaçgaru “Çin’e doğru” (BKD: 35), ilgerü “ileri, ileride, doğuda, doğruya doğru” (BKD: 37), kurıgaru “geriye, batıda” (KTD: 8), birigerü “güneye doğru, güneyde” (KTD: 28), ol yergerü (KTG: 8), Oğuzgaru (KTK: 8), yokkaru (İKPÖ: 60.5).

+rA: asra “altta, aşağıda” (KTD: 1), içre (KTD: 26).

Karahanlı Türkçesinde ek, +GARl, +ArI, +rA, +rU şekillerindedir.

+GARl: Tengriğerü, Tengrikeri “Tanrı’ya doğru” (DLT-III: 251.11)

+ArI: yokkaru (DLT-II: 4.14),

+rA: başra (DLT-I: 102.4), asra (DLT-I: 126.13), taşra (DLT I: 424.17), songra (AH: 14), içre (AH: 486),

+rU: taparu “...e doğru” (KB: 5830), tabaru (DLT-I: 445.11)

Harezmi Türkçesi metinlerinde yer-yön durumu eki, +GARl, +ArI, +rA, +rU olmak üzere dört şekilde görülür. Tespit edilen örneklerin sayısına göre, ekin en çok +GARl şekli kullanılmıştır. Bunun ardından +rA şekli gelir. +ArI ve +rU şekilleri ise taranan metinlerde daha az kullanılan yer-yön durumu ekleridir. Bu durum eki, genellikle isim kök ve gövdelerine gelir. İyelik eki almış birkaç örnekte kalıplaşmış olarak iyelik ekinde önce gelmiştir. Ekin zamirlerde kullanılışı da çok nadirdir. Ek *angar*, *mungar* zamirlerinde +gar şeklinde görülür.

Yer-yön durumu ekinin ana fonksiyonu geldiği isme yer-yön ifadesi kazandırarak onu fiile bağlamaktır. Geldiği isme zaman ifadesi kazandırdığı örnekler de vardır. Bazı kelimelere gelerek ikileme yapısını oluşturur. Ek, kalıplaştığı bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. *İçre* kelimesi, bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır.

Yer-Yön Durumunun +GARl Ekiyle Kullanılışı

Harezmi Türkçesi metinlerinde en çok kullanılan yer-yön durumu ekidir. Birkaç örnek dışında isim kök ve gövdelerinde görülür. Yer-yön durumu eki +GARl, isim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Ol öwünni ağzınğa saldı, çeynedi, boğzınğa tikilmişde ol ahdni angdı, **içkerü** kiregelü idmadı, **taşğaru** ma çıkaru bilmedi.” (KE: 11v.6-8) = O ağzını ağızına attı, çiğnedi; boğazına geldiğinde o ahdini hatırladı, **içeri** girmesi için bırakmadı, **dışarı** da çıkaramadı.

“Belkis, saray kapuğın bağlap kapuğçılarga saklatıp özi **içgeri** kirip taht üze ak h[arir] örtünüp yatur erdi.” (KE: 147v.8-9) = Belkis, saray kapısını kapatıp nöbetçilere korutarak; kendisi **içeri** girip taht üzerinde beyaz ipek örtünerek yatardı.

“...siz, imandın yüz ewrüp **artkaru** kayıtğay-sizler.” (NF: 93.3-4) = ...siz, imandan yüz çevirip (kâfirliğe) **geri** döneceksiniz.

“**Artğaru** bağladı erenler bilekini.” (ME: 82.6) = Kişilerin bileğini **arkaya** bağladı.

Yer-yön durumu ekinin iyelik ekleriyle kullanıldığı örnekler çok azdır. *İlgerü* kelimesinde, diğer durum eklerinden farklı olarak kendisinden sonra iyelik ekini almış, ardından da bulunma durumu eki gelmiştir:

“...**ilgerüsünde** on ming kürsi, her bir kürside on ming ferişte öre turup Ayete’l-Kürsi okıyurlar.” (KE: 218v.11-12) = ...**ilerisinde** on bin taht, her bir tahtta on bin melek, ayakta durup Ayetü’l Kürsi okurlar.

Ek *angar*, *mungar* zamirlerinde +gar şeklinde görülür:

“Şeriatde **mungar** mengizlig bir mesele bar.” (KE: 6r.11) = Şeriatte **buna** benzer bir mesele var.

“Ya iblis! Adam oğlu ne iş kılrsa sen **angar** ğalib bolur-sen.” (NF: 349.17) = Ey iblis! İnsanoğlu ne iş yaparsa sen **ona** üstün gelirsin.

“**Angar** mengzegen yok kamuğdın arığ.” (MM: 30.1) = **Ona** benzeyen yok, (o) herkesten temiz(dir).

Yer-Yön Durumunun +rA Ekiyle Kullanılışı

Tespit edilen örneklere göre, kullanılış sıklığı ekin +GARl şeklinden sonradır. Yer-yön durumu eki +rA, isim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Bizing yarlıkımızdın **taşra** kitmeki üçün, anı koyğay-miz ukubet kılmağay-miz sandı.” (KE: 156v.11-12) = Bizim emrimizden **dışarı** çıktığı için; onu bırakacağız, ceza vermeyeceğiz sandı.

“**Asra** endi, aşaka bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağı** indi, aşağıya gitti.

“Sehiv secde vacib bolur, **songra** kıl.” (MM: 112.2) = Sehiv secdesi vacip olur, (onu) **sonra** yap.

Yer-yön durumu eki *asra* kelimesinde, diğer durum eklerinden farklı olarak iyelik ekini kendisinden sonra almıştır. İyelik ekinden sonra da bir örnekte bulunma, bir örnekte yönelme durumu eki gelmiştir:

“Ol katıĝ yel, taht **asrasınĝa** kirip tahtnı havaĝa kaldurur erdi.” (NF: 210.9) = O kuvvetli yel, tahtın **altına** girip tahtı havaya kaldırırdı.

Yer-Yön Durumunun +ArI Ekiyle Kullanılışı

Örneklerine çok az rastlanan yer-yön durumu ekidir. İsim kök ve gövdelerinde görülür.

Yer-yön durumu eki +*ArI*, İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Resul, başın kuyı saldı; yana **yokaru** kıldı.” (KE: 215r.12) = Peygamber, başını aşağı indirdi; yine **yukarı** kaldırdı.

“Unuttı nerseni, **ilerü** ıydı nerseni, içĝındı nerseni.” (ME: 18.8) = Bir şeyi unuttu, bir şeyi **ileri** gönderdi, bir şeyi kaybetti.”

Yer-Yön Durumunun +rU Ekiyle Kullanılışı

Ekin +*ArI* şeklinde olduğu gibi örneklerine çok az rastlanan yer-yön durumu ekidir. İsim kök ve gövdelerinde görülür. İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar. Tespit edilen örneklerde *öngrü* kelimesinde kullanılmıştır:

“Biling; mundın **öngrü** kelür, rast savab.” (MM: 216.2) = Bilin; gerçek doğruluk, bundan **önce** gelir.

Yer-Yön Durumu Eklerinin Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

İki isim durum eki üst üste gelmez. Yer-yön durumu eki, bazı örneklerde kendisinden sonra ismin diğer durum eklerini almıştır.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) bulunma durumu eki:

“Ol vaktde Resulning ammesi Atike kelip **taşkarıda** olturdu.” (KE: 183.15-16) = O vakitte Peygamber’in halası Atike gelip **dışarıda** oturdu.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) ayrılma durumu eki:

“...onunçı kölegengni yerge tüşürmedi, **ilgeridin artkarıdın** bir teg körünür erdi.” (KE: 194v.19-20) = ...onuncusu, gölgeni yere düşürmedi, **önden arkadan** aynı görünürdü.

“Medinedin çıkalın, utru yöriyelin, **taşkarudın** salıng, ilgerü kirmesünler.” (KE: 223r.1-2) = Medine’den çıkalım, karşı yürüyelim, **dışarıdan** salın, ileriye girmesinler.

İyelik ekleri, isim durum eklerinden önce gelir. Ancak bazı örneklerde yer-yön durumundaki isimden sonra, III. teklik kişi iyelik eki, ardından da diğer durum ekleri gelmiştir:

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) 3.teklik kişi iyelik eki (+) yönelme durumu eki:

“Ol katıĝ yel, taht **asrasınĝa** kirip tahtnı havaĝa kaldurur erdi.” (NF: 210.9) = O kuvvetli yel, tahtın **altına** girip tahtı havaya kaldırırdı.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) 3. teklik kişi iyelik eki (+) bulunma durumu eki:

“...**ilgerüsünde** on ming kürsi, her bir kürside on ming ferişte öre turup Ayete’l-Kürsi okıyurlar.” (KE: 218v.11-12) = **İlerisinde** on bin taht, her bir tahtta on bin melek, ayakta durup Ayetü’l Kürsi okurlar.

“Kesrining sarayı ileginde bir uluĝ tak bar erdi. Ol tak **asrasında** taht kılıp ol taht üzesinde Kesri olturup erdi.” (NF: 82.2-3) = Kesri (Fars hükümdarı)’nin sarayının karşısında büyük bir daĝ vardı. Kesri, o daĝın **altında** taht yaptırmış, o tahtın üzerinde oturmuştu.

Yer-Yön Durumu Ekinin Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Bulunma Durumu Fonksiyonunda:

Yer-yön durumu eki, *içre* kelimesinde bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla bazı örneklerde ise bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu kelime, tespit edilen şu örneklerde bulunma anlamı vermektedir:

“...mening Tengrim ol turur atamız Âdemni uçmah **içre** nurdın taht üze aĝdurup kök feriştelerin atamızning önginde secde kıldurdu.” (KE: 11r.5-6) = ...benim Tanrı’m odur: atamız Âdem’i cennetin **içinde** nurdan taht üzerine yükseltip gök meleklerine atamızın önünde secde ettirdi.

“...takı ewi bar erdi, üçinç kat **içre** erdi.” (NF: 360.8-9) = ...evi de vardı, üçüncü **katta** idi.

SONUÇ

Araştırmacılar tarafından alınan isim durumlarının sayısı beş ile on dört arasında değişmekle birlikte isimler, çoğunlukla sekiz veya dokuz durumda ele alınmışlardır. Bu çalışmada ise sekiz durum tercih edilmiş olup ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik, eşitlik ve yer-yön durumları incelenmiştir. Araştırmacılar, ismin durumları için farklı terimler de tercih etmişlerdir. Bu tercihlerden tespit edilenler şunlardır:

İlgi durumu: Tamlayan, tamlama, kimin, genitif, genitive.

Yükleme durumu: Belirtme, -i, yapma, kimi, akuzatif, accusative.

Yönelme durumu: Verme, -e, yaklaşma, kime, datif, dative.

Bulunma durumu: Kalma, -de, kimde, lokatif, lokative.

Ayrılma durumu: Çıkma, -den, uzaklaşma, kimden, ablatif, ablative.

Araç-birliktelik durumu: Vasıta, vasıta ve beraberlik, kimle, instrümental, instrümentalis.

Eşitlik durumu: Eşitlik-benzerlik, kimce, ekvatif, equative.

Yer-yön durumu: Yön Gösterme, yön ekleri, yön bildirme, yönelme, direktif, direktive.

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde ilgi durumu eki, $+(n)Ing$ şeklindedir. İlgi durumunun eksiz kullanılışı da yaygındır. Harezmi Türkçesi metinlerinde ilgi durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de ilgi durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Eski Türkçede yükleme durumu eki, isimlerde $+(I)g$, zamirlerde $+(n)I^2$ şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde, isimlerde $+(I)g$ ve $+(n)I^2$ ekleri, zamirlerde, $+(n)I^2$ eki kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde $+(I)g$ şekline örnek tespit edilemedi. Hem isimlerde hem zamirlerde çoğunlukla $+nI^2$ şekli görülür. $+I^2$ şekli ise men ve sen zamirleriyle çok az örnekte ünsüzle biten isimlere gelen yükleme durumu ekidir. Yükleme durumunun eksiz kullanılışı da yaygındır. Yükleme durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de yükleme durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Eski Türkçede yönelme durumu eki, çoğunlukla $+ka$ 'dır. Ünlüyle veya iyelik ekiyle biten bazı örneklerde $+(y)A$ şekli de görülür. Karahanlı Türkçesinde de $+GA$ şekli hâkimdir. Yönelme durumu eki, Harezmi Türkçesi metinlerinde çoğunlukla $+GA$, bazı örneklerde $+(y)A$ şeklinde görülür. İnce sıradan isimlerden sonra $+ge$ / $+ke$; kalın sıradan isimlerden sonra $+ğa$ / $+ka$ gelir. Kalın sıradaki kelimelerden sonra genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra $+ğa$, ötümsüz ünsüzlerden sonra $+ka$ şekli kullanılmıştır. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra $+ka$ veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra $+ğa$ 'nın geldiği görülür. $+A$ şekli, pek az kullanılmış yönelme durumu ekidir. Bazen aynı kelime ekin her iki şekliyle de kullanılmıştır. Eksiz yönelme durumu şekline tespit edilen örnekler de vardır. Ek *özge*, *başka* kelimelerinde kalıplaşmış olarak kullanılır. Yönelme durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de yönelme durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde bulunma durumu eki, $+DA$ şeklindedir. Ancak Harezmi Türkçesi metinlerinde ekin t 'li şekli çok az kullanılmıştır. Çoğunlukla ötümsüz ünsüzlerden sonra da ek $+de$, $+da$ şeklinde gelir. Eksiz bulunma durumu şekline tespit edilen örnekler de vardır. Ayrıca diğer isim durum eklerinden bazıları bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Bulunma durumu eki de diğer isim durum eklerinden bazılarının fonksiyonunu üstlenmiştir. Bulunma durumu eki, *yarımdası* kelimesinde kalıplaşmış olarak iyelik ekinin önce gelmiştir. Ek, eşitlik ve yer-yön durumu eklerinden sonra da kullanılmıştır.

Eski Türkçede, ayrılma durumu eki, $+DI^2n$ şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde $+DI^2n$ ve $+DAn$ şekilleri kullanılmıştır. Bazen aynı kelimeler ekin her iki şeklini de almıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde ise ayrılma durumu eki, $+dI^2n$ şeklinde olup t 'li örnek tespit edilememiştir. Ayrılma durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de ayrılma durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır. Ekin kalıplaşmış olarak kullanıldığı örnekler de vardır.

Eski Türkçede kullanılan araç-birliktelik durumu eki $+(I)n$ 'dir. *Birle* edatı da bu fonksiyonda kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde, $+(I)n$ şekli ve *birle* edatıyla birlikte $+IA$ şekli de görülür. Harezmi Türkçesi metinlerinde ise çoğunlukla $+(I)n$, bazı örneklerde $+IA$ şekli ve bu şekillerle aynı fonksiyonu üstlenen *birle* / *bile* / *birlen* edatları kullanılmıştır. Araç-birliktelik durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de Araç-birliktelik durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır. Bu durum ekinin fonksiyonunda kullanılan *birle* edatının bir örnekte yönelme, bir örnekte ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiği tespit edilmiştir.

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde eşitlik durumu eki, $+çA$ 'dır. Eşitlik durumu eki, zamirlerde daha çok kalıplaşmış olarak kullanılır. Bazı örneklerde zamirlere gelerek

onları sıfat veya zarf yapmıştır. Diğer durum eklerinden farklı olarak zamirlerde iyelik ekleri, eşitlik durumu ekinde sonra gelir. Kalıplaştığı bazı kelimelerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. Eşitlik durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de eşitlik durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Eski Türkçede yer-yön durumu eki, çoğunlukla +GARİ, bazı örneklerde de +rA şeklindedir. Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde ek, +GARİ, +Arİ, +rA, +rU olmak üzere dört şeklindedir. Ek, kalıplaştığı bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. *İçre* kelimesi, bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KISALTMALAR

AH: Atabetü'l-Hakayık
 as.: Aleyhiselam (Allah'ın selamı üzerine olsun, anlamında dua)
 BKD: Bilge Kağan, Doğu Yüzü
 BKG: Bilge Kağan, Güney Yüzü
 DLT: Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi
 İKPÖ: Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası
 KB: Kutadgu Bilig
 KE: Kısasü'l-Enbiya I
 KTD: Kül Tigin, Doğu Yüzü
 KTG: Kül Tigin, Güney Yüzü
 KTK: Kül Tigin, Kuzey Yüzü
 ME: Mukaddimetü'l-Edeb
 MM: Muinü'l-Mürid
 NF: Nehcü'l-Feradis
 ra. :Radiyallahu anhu (Allah ondan razı olsun anlamında dua)
 T: Tonyukuk

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu bilig I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-hakayık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Ata, A. (1997). *Kısasü'l-enbiya I giriş-metin-ıtkıbasım, II: dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis III dizin-sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Atalay, B. (1999). *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Baran, B. (2006). *Orta Türkçede isim çekim eklerinin kullanılış şekilleri ve fonksiyonları* (Tez No: 206667) [Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
 Başdaş, C. (2001). *Divanü Lûgati't-Türk'teki şiirlerde isim hâl eklerinin kullanılışları*. *İlmi Araştırmalar*, (11), 29-40.
 Başdaş, C. (2009). *Orhun Abidelerinde iyelik, belirtme ve yükleme hâli*. *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4(8), 623-643.
 Buran, A. (1996). *Anadolu ağızlarında isim çekim (hâl) ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Devellioglu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
 Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu bilig incelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Durgut, H. (1999). *Karahanlı ve Harezmi Türkçesi eserlerinde ismin hâlleri* (Tez No: 87688) [Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
 Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-feradis I metin, II ıtkıbasım*. (Yayımlayanlar: Tezcan S. ve Zülfikar H.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

-
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Sertkaya O. F.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1992). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı iyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası*. (Çev.: Korkut E. ve Birkan İ.). Simurg Yayınları.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe temel dilbilgisi*. Engin Yayınevi.
- Kalsın, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi grameri-isim-*. Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (2003). *Türk edebiyatı tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Kuyumcu, E. (2015). Harezmi dönemi Türkçesi ve eserlerine genel bir bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 367-383.
- Özçelik, S., & Erten, M. (2011). *Türkiye Türkçesi dilbilgisi*. Bizim Büro Basımevi.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk lehçelerinde hâl ekleri*. Akçağ Yayınları.
- Tekin T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1988). *Muinü'l-mürid*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1988). *Mukaddimetü'l-edeb, giriş, dil özellikleri, metin, indeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
-

